

En gravsten berättar

En historisk etnologisk studie av ett liv
och en tid sedd genom en minnessten.

Författare: Kristina Alsvold

ETNK01:3 HT 14

Avdelningen för Etnologi

Institutionen för Kulturvetenskap

Lunds Universitet

Handledare: Magnus Wikdahl

Examinator: Lars-Eric Jönsson

Sammanfattning

I en tid då många gravstenar tas bort på grund av säkerhetsskäl vill denna uppsats visa hur man, med en gravsten som ingång, kan göra en historisk etnologisk studie av de människor som vilar under den och den sociala och kulturella kontext som de levde i samt de meningssammanhang som resulterade i stenens resning. Arbetet delas upp i avsnitt som handlar om gravstenen och informationen som den ger samt om samhället och tidsandan som berättar om det som händer i trakten under 1800-talet. Uppsatsen har även syftet att visa den historiskt rekonstruerande metod som kan användas för att få fram berättelser ut det förflutna från just denna typ av kulturhistoriska lämningar. Målet är att visa hur man med hjälp av historiska källor kan ge liv åt något som verkar dött och övergivet. Indirekt är uppsatsen även ett inlägg i debatten om borttagandet av gravstenar på kyrkogårdarna.

Gravstenen valdes ut p.g.a. dess intressanta och ovanliga utseende i form av en trädstam med namn inhuggna på de avsågade grenarna. Genom att analysera gravstenen och komplettera med information från historiska källor som kyrkoarkiv, kartor från lantmäteriet och bouppteckningar som är tillgängliga via internet samt lokalhistorisk litteratur byggs berättelsen om familjens levnadsöde upp. Den kvalitativa metoden som används innebär att undersöka det historiska källmaterialet som kartor som med olika skalor ger ledtrådar till att berätta en historia som vanligtvis inte syns i källmaterialet. Uppsatsen berättar även kort om det material som kan användas som källor och vilka fallgruppar som kan finnas med forskningen i detta.

Resultatet sammanställs dels i den ordning som informationen framkommer ur källorna, dels som en kronologisk levnadsberättelse för att lättare kunna få en överblick över vad som händer i familjen, dels för att få nya insikter om familjen, tiden och trakten de verkade i. Under arbetets gång görs en analys av vad som kan ha styrt familjens val av gravstenens utseende. Uppsatsen avslutas med författarens diskussion om borttagandet av gravstenar.

Ledord: genealogi, gravsten, Örsjö, historisk rekonstruktion, levnadsöde, 1800-tal

Innehållsförteckning

1. Inledning	4
1.1. Syfte och frågeställning	5
1.2. Disposition	6
2. Tidigare forskning och aktuella frågeställningar	7
2.1. Kulturanalys och studiet av det förflutna	7
2.2. Föremål och materialitet	8
2.3. Levnadsberättelser, livsöden och identitet	11
2.4. Tidsanda och samhällsförändringar	12
2.5. Gravstenar och minnesmärken	13
2.6. Sammanfattning - Ett kulturanalytiskt perspektiv	14
3. Gravstensinventeringar	15
3.1. Inventeringar och gravstenspolicy	15
3.2. Gravstensdokumentation	16
3.3. Gravstenshistoria	16
4. Att kartlägga en gravsten – metod och material	20
4.1. Metodval	20
4.2. Tillvägagångssätt och informationsmöjligheter	22
4.3. Etisk och kritisk reflektion	27
5. Gravstenen i Örsjö	28
5.1. Gravstenens utformning och information	28
5.2. Att följa gravstenens ledtrådar	30
5.3. Den kronologiska berättelsen	33
5.4. Mårtens liv – en kulturanalytisk summering	41
6. Samhället och tidsandan	43
6.1. Att fånga tidsandan	43
6.2. Järnvägen kommer till Örsjö	43
6.3. Att resa	46
7. Sammanfattning och slutdiskussion	51
7.1. Gravstenens berättelser	51
7.2. Reflektioner kring en historiskt rekonstruerande metod	54
7.3. Att ta bort eller inte ta bort gravstenar	56
8. Käll- och litteraturförteckning	59
8.1. Digitala arkivkällor	59
8.2. Övriga internetkällor	60
8.3. Privata källor	61
8.4. Litteratur	61
9. Bildebilaga	63

1. Inledning

Jag har alltid funnit det intressant att titta på gravstenar på kyrkogårdar, titta på formen på stenen, vilken titel som finns på gravstenen, avlidna barn, vilka verser som skrivits och hur stenen dekorerats för att sedan fundera över vem som ligger där och hur de har levt: Var de rika eller fattiga? Vad gick de igenom i livet? Det kanske inte är ett så vanligt intresse när man är en ung tjej men intresset har hållit i sig upp i åren. Ibland har jag funderat på varför jag har detta intresse. Kanske är det på grund av att jag är uppvuxen som dotter till en släkt- och hembygdsforskare som hjälpt till att inventera gravstenar under många år. Kyrkogårdarna har varit intressanta och inget hemskt för mig, döden är inget som är skrämmande. Gravstenen är ett minne, så länge den finns kvar så lever minnet av människorna som vilar under stenen. I de fall där det inte finns något att begrava blir stenen extra viktig för att hålla minnet av de avlidna kvar.

Jag har inventerat gravstenar, både som barn och som vuxen. Speciellt roligt är det att inventera svårtydda stenar där det vid första anblicken inte syns ett dugg text eller dekor på grund av lavar och mossor eller för att stenen är sliten av väder, vind och luftföroreningar. Men efter tvättning med vatten, såpa och skurborste börjar det dyka upp bokstäver, med hjälp av tavelkrita kommer fler fram, mödosamt skrivs varje detalj ner, bokstav för bokstav som bildar namn, datum, årtal och verser. Ibland behöver man återkomma till samma sten, för ena dagen syns inget men nästa dag står solen i ett perfekt läge så att skuggorna gör texten synlig. Linjer fylls i och vips så blev det ett hjärta runt texten. När stenens budskap med dess text och dekoration är helt blottlagd, stenen fotograferad och allt nedskrivet återstår bara att tvätta bort kritan man använde, räfsa till gravplatsen och lämna den åt sitt fortsatta liv.

Men vissa stenar minns man för evigt, de får en speciell plats i hjärtat. Det kan vara särskilt svårtydda stenar, verser som griper tag i en eller stenar där man anar ett tragiskt livsöde som väcker nyfikenhet och frågor om vad som hände. Det är frågor som jag vill ha svar på och för att få svaren måste jag undersöka andra källor.

Stenen jag berättar om i denna uppsats är just en sten som har gripit tag i mitt hjärta. Kyrkogården i Örsjö, Villie församling, Skurups kommun är speciell då det är den enda kyrkogården i Sverige där det finns en gravsten där skeppet Titanic finns omnämnt. Gravstenen jag ska studera är i form av en hög stubbe med avsågade grenar, den ena grenen är dekorerad med en krans av ekblad. Stenar i form av stubbar är inte så vanliga, men vad som

mest griper tag i mig är att på varje avsågad gren står det ett förnamn. Min grundkunskap om gravstenar sa mig att grenarna representerar avlidna barn. Totalt kan man på stenen hitta sex barnnamn förutom föräldrarna som har sin egen textplatta. Detta väckte forskaren i mig, viljan att gräva djupare i personernas öde. Så det är vad jag ska göra i denna uppsats.

1.1. Syfte och frågeställning

Syftet med denna uppsats är tudelat: Det första syftet är att som etnolog, med gravstenen som ingång, studera de personer som vilar under stenen och speciellt den sociala och kulturella kontext som de levde i och de meningssammanhang som resulterade i att minnesstenen restes. Gravstenen kan ses som en symbol laddad med olika värden och betydelser. Därför kommer jag att studera gravstenen och dess sociala samt kulturella kontext för att få en större förståelse för vad stenen symboliserar. Vad hände i bygden vid tiden då stenen restes och hur kan detta ha påverkat dessa personer och det minne som upprättades över dem?

Uppsatsens andra syfte är att lyfta fram en historiskt rekonstruerande metod som kan användas för att locka fram berättelser om det förflutna ur just denna typ av kulturhistoriska lämningar. Genom att använda en gravsten som ingång vill jag visa, t.ex. släkt- och hembygdsforskare, hur man med hjälp av olika typer av historiska källor kan ge liv åt något som verkar dött och övergivet.

Indirekt är studien även ett inlägg i debatten om borttagandet av gravstenar på kyrkogårdarna något som blivit aktuellt de senare åren och som gjort att inventeringsarbetet av gravstenarna blivit mer intensivt för att hinna bevara åtminstone ett fotografi av de stenar som riskerar att försvinna.

Följande frågor har väglett mig i mitt arbete:

Vad kan en gravsten berätta? Vad kan den lära om de människor och det liv som den representerar? Vad kan den lära mig om den tid, det samhälle och den kulturella kontext i vilken den en gång restes?

Vilka metoder är lämpliga för ett sådant rekonstrueringsarbete? Vilka möjligheter ger olika källor för att få fram en mångfacetterad och nyanserad bild av förhållanden i det förflutna? Vad innebär den ökande tillgängligheten till historiska källor på internet för möjligheterna att

göra historiska rekonstruktioner och fånga enskilda livsöden och kulturella meningssammanhang i det förflutna?

Gravstenen är ju ett minnesmärke över avlidna personer och en symbol för de liv den representerar, men hur länge och varför ska stenen bevaras om ingen bryr sig om den längre?

1.2. Disposition

Uppsatsen är indelad i sju kapitel:

I det närmast följande kapitlet *Tidigare forskning och aktuella frågeställningar* går jag tillbaka till den forskning som är relevant i sammanhanget och vill här främst klargöra etnologiämnets kunskapsintresse i relation till min undersökning. Här vill jag också fördjupa de forskningsfrågor jag ställt inledningsvis.

I kapitel tre *Gravstensinventeringar* beskriver jag hur och varför dessa görs samt skriver om gravstenarnas historia för att få fördjupad kunskap om varför stenen ser ut som den gör.

I kapitel fyra *Att kartlägga en gravsten – metod och material* presenterar jag den metod jag använt mig av i arbetet med att undersöka gravstenen och de källor jag utnyttjat för att locka fram stenens etnologiska hemligheter samt vilka fällor det kan finnas i materialet. Här uppfylls uppsatsens andra syfte, att lyfta fram en historisk rekonstruerande metod som kan användas för att undersöka t.ex. gravstenar.

I kapitel fem analyserar jag *Gravstenen i Örsjö*. Först genom att studera dess utformning och informationen på den. Därefter använder jag gravstensens ledtrådar och går vidare in i andra källor för att få fram de gravsattas historia vilken jag sedan beskriver i kronologisk ordning i ett separat avsnitt för att slutligen göra en kulturanalytisk summering av livet bakom stenen.

Kapitel sex *Samhället och tidsandan* analyserar tiden och den kulturella kontext som dessa människor levde i.

I kapitel sju sammanfattas de insikter som arbetet gett i en avslutande diskussion. Här tar jag också upp frågan om borttagandet av gravstenar från dagens kyrkogårdar.

2. Tidigare forskning och aktuella frågeställningar

När jag gått igenom tidigare forskning har jag fokuserat på några teman som jag anser väsentliga för mitt fortsatta arbete. Dessa teman är i nämnd ordning: *Kulturanalys och studiet av det förflutna*, *Föremål och materialitet*, *Livsöden och levnadsberättelser*, *Tidsanda och samhällsförändringar* samt *Gravstenar och minnesmärken*.

2.1. Kulturanalys och studiet av det förflutna

Kulturanalys har lite olika betydelser beroende på var man läser. Enligt Billy Ehn och Orvar Löfgrens bok *Kulturanalyser* är det en metod som används av flera olika vetenskapliga discipliner för att förstå kulturella normer och föreställningar samt vilka effekter dessa har i samhället, i arbetslivet och i vardagen. Kulturanalysens styrka är enligt Ehn och Löfgren förmågan att beskriva verkligheten på ett nytt sätt och att kritiskt granska de föreställningar som finns om sitt egna och andras sätt att leva. Min tolkning är att kulturanalys är ett samlingsbegrepp för ett antal olika metoder som leder fram till en insikt om hur påverkade vi är av överenskomna föreställningar och etablerade meningssammanhang i vår vardag. Kulturanalys är som en verktygslåda som hela tiden fylls på med nya perspektiv och metoder för att fördjupa denna insikt.

Att undersöka relationen mellan kultur och samhällsstruktur, mellan allmänna mönster och individuella erfarenheter, mellan privat och kollektivt, mellan vad som görs och vad som sägs, var några av de viktigaste uppgifterna man arbetade med under 1990-talet inom den etnologiska kulturanalysen (Ehn & Löfgren 2001: s. 13). Från att ha ställt frågor som *Vad betyder detta? Hur ska vi tolka, avläsa, tränga bakom det synliga?* tillkom med tiden nya frågor som *Vad gör detta fenomen med oss? Vilka konsekvenser får denna idé eller rutin? Hur styr den vår uppmärksamhet och organiserar vårt handlande?* Dessa nya frågor innebar att analyserna förutom språk och tänkande även inriktades på känsla och handling (Ehn & Löfgren 2001: s. 14).

I ett temanummer av *Kulturella perspektiv* skriver Maria Vallström och Rebecca Lennartsson om etnologiämnet och det förflutna samt om att arbeta med kulturanalys med hjälp av ett historiskt material (Vallström & Lennartsson 2014). Vallström och Lennartsson betonar i sin introduktion kontrasten och balansen mellan etnologins vetenskapliga lättsinne och

historikerns mödosamma kontextualisering och noggranna underbyggnad av alla påståenden. De skriver vidare att ofta utgår de etnologer som forskar i det förflutna från ett problem eller en frågeställning som har sin utgångspunkt i nuet. Det historiska perspektivet brukar motiveras med att det används för att relativisera, analysera och förstå den egna samtiden med fara för att det förflutnas kontext glöms bort. Risken med en s.k. genealogisk metod är att forskaren ser kontinuitet där det inte finns. Det kan också vara problematiskt att spåra nutida fenomen, företeelser eller begrepp bakåt i tiden till tider då dessa inte ännu definierats. En annan risk är att forskaren blundar för de varierande sammanhangen och bara fokuserar på likheterna (Vallström & Lennartsson 2014: s. 2ff).

Vidare anser dessa forskare att ett annat särdrag i hur etnologer forskar om det förflutna är att lyfta fram de historiska aktörer, som är nästan osynliga i historieskrivningen, och att arbeta med dessa på en mer individnära nivå och på så sätt skriva mikrohistoria. Vissa grupper såsom t.ex. barn, migranter och dårar har ofta lämnats utanför i historieskrivningen, ofta på grund av brist på källmaterial men, menar Vallström och Lennartsson, ur material som skapats för andra ändamål kan finnas röster som kan bygga de närmast osynligas historia, den lilla människans historia (Vallström & Lennartsson 2014: s. 3f). De personer som vilar under gravstenen som är min utgångspunkt kan sägas vara osynliga i den vanliga historien och därför vill jag pröva det kulturhistoriska arbetssättet som författarna lyfter fram.

Etnologer kan, enligt Vallström och Lennartsson, genom att utveckla samt förfina metoderna för fältarbete i det förflutna, samt med systematisk envishet, ett omfångsrikt material och med viktiga problematiseringar skriva historia på ett nytt sätt. Den historiskt inriktade etnologen kan genom att komplicera historien ge den fler röster och därmed visa att den inte är homogen (Vallström & Lennartsson 2014:s.7).

För mig innebär kulturanalys av det förflutna att jag fokuserar på det vardagliga och på de konkreta människorna bakom stenen. Det handlar också om att utifrån ett komplext och mångfacetterat material använda olika arbetsmetoder och analytiska strategier (Lennartsson 2010:s.56ff).

2.2. Föremål och materialitet

Billy Ehn och Orvar Löfgren beskriver i boken *Kulturanalys* föremål som en fruktbar analytisk ingång till studier av t.ex. livsloppets kulturella organisation (Ehn & Löfgren 2001:

s. 114f). Den gravsten som jag vill undersöka är exempel på ett fysiskt föremål som man kan bedriva en kulturanalys utifrån. Hur ser denna föremålsinriktade analys ut och vilka frågor som varit aktuella har varierat genom tiderna?

Sett ur ett historiskt perspektiv har etnologin varit inriktad på att kartlägga föremål och företeelser för att undersöka variationer och likheter mellan dessa. Grunden till denna kartläggning var de studier som speciellt under tiden då etnologin kallades för folklivsforskning inriktade sig på företeelser som hörde till det gamla bondesamhällets liv, hur man arbetade, levde, tänkte och trodde (Ehn & Löfgren 1999: s.13). Syftet var då att dokumentera bondekulturen för eftervärlden vilket man ansåg bäst gjordes genom t.ex. redskap, dräkter och möbler. Mest intresse ägnades föremålens användning, form, dekor och utseende för att finna det typiska för orten eller tiden: När kom de första? Hur såg de ut? Hur fungerade de? Hur skiljde användningen mellan olika geografiska områden? Anna Maria Forssberg och Karin Sennerfelt har beskrivit denna tidiga föremålsforskning med följande ord: ”En räfsas funktionella och dekorativa utformning var resultatet av kulturella förhållanden på den plats där räfsan tillverkats och använts.” (Forssberg & Sennerfelt, 2014: s. 16-17).

Tanken var att kultur var något som delades av människorna geografiskt eller inom en grupp av människor som till exempel allmogen, och föremålen kopplades till tanken om ursprunglighet. Genom dessa skulle man kunna komma i kontakt med det ursprungliga och orörda. Viktiga frågor var ursprung, utveckling och spridning vilket gjorde att föremålen systematiserades, klassificerades och karterades efter dessa aspekter. Man gjorde också intervjuer, tog bilder och filmade för att få reda på hur föremålen användes (Forssberg & Sennerfelt, 2014: s. 18f).

Med detta som utgångspunkt skulle min forskning kunnat ha fokuserat på att kartlägga lokala samt regionala likheter och skillnader mellan gravstenarnas material, form, dekor och textutformning men jag har istället valt att undersöka människorna som vilar under stenen. Den gravstensinventering som vanligtvis görs har bara delvis denna fokus. Man dokumenterar stenarnas fysiska attribut med text, form och dekorationer men utan att fokusera så mycket på likheter och skillnader.

Istället för att fokusera på hur ett föremål ser ut övergick forskningen, enligt Forssberg och Sennefelt, allt mer till att se på vad föremålet sa om ägaren och dennes t.ex. konsumtion och självbild. Föremålen kan med detta perspektiv fungera som tecken som forskaren kan avläsa

för att komma åt djupare strukturer som sociala hierarkier och band, identiteter, kulturella normer, ekonomiska samt politiska förhållanden (Forssberg & Sennerfelt, 2014: s. 19). Under senare delen av 1900-talet förändrades forskningen om föremål ytterligare, man började se det materiella som ett uttryck för något större, t.ex. kunde lyxkonsumtion ses som jakt på status. Föremålet sågs som ett uttryck för mänsklig kultur, t.ex. som en del av konstruktionen av kön i samhället (Forssberg & Sennerfelt, 2014: s. 16). Människor och ting samspelar eller interagerar med varandra, och det är den sociala relationen genom det materiella som uppmärksammas i denna typ av föremålsforskning (Forssberg & Sennerfelt, 2014: s. 19).

Föremål kan även fungera som minnesdepåer, laddade med känslor och sinnesintryck som kan öppna vägar in i det omedvetna. Etnologen Åsa Ljungström visar i sin studie *Öster om Arlanda, en etnologisk studie av berättelser och föremål i en hemslöjdsinventering* på just att föremål är bra att minnas med. Föremålen finns enligt Ljungström oftast kvar genom ens liv, stillsamt påminnande om det förflutna. Men föremålens oföränderlighet är skenbar eftersom föremålen skiftar gestalt, laddas ur och om, får en ny mening allt eftersom tiden går. Vidare menar hon att vissa föremål försvinner snabbt ur minnet medan andra personifieras och individualiseras så att de får en viktig position som stödjepunkt och orienteringsmärke för minnet och livshistorien. Hemmets väggprydnader kan bli en livshistorisk utställning som i etnologen Eva Londos studie *Uppåt väggarna*. Föremålen håller kontakten med det förflutna och det är inte bara i intervjuer och i minnesskildringar som föremålen strukturerar livsloppet. I t.ex. familjealbumens sätt att presentera livsöden och iscensätta familjelivet eller i samlingarna av minnesaker som finns i hemmen finns andra framställningsformer av hur detta sker (Ehn & Löfgren 2001: s. 114f).

Såsom historikerna Anna Maria Forssberg och Karin Sennerfelt skriver i sin bok *Fråga föremålen* finns det fortfarande ett intresse att ta reda på hur föremålen ser ut och fungerar eftersom detta ger viktig kunskap och bygger en grund att bygga vidare på (Forssberg & Sennerfelt, 2014: s. 18f). Men numera är studierna av föremålen inriktade mot vad föremålen gör med oss. Materialitet är ett studieområde som vill visa på hur föremålen påverkar oss, hur föremålen talar till oss och vad de berättar för oss istället för att fokusera på vilka föremål som fanns var och hur dessa berättar om dess ägare och brukare.

Vidare skriver Forssberg och Sennerfelt att vissa forskare anser att allt kan vara materiellt, även människan. Till exempel antropologen Daniel Miller menar att i det som vi kallar materiellt bör vi inkludera det biologiska, det flyktiga, det påhittade och det föreställda

(Forssberg & Sennerfelt, 2014: s. 22). Andra forskare, menar författarna, ”uppfattar det materiella som att det uppstår en interaktion mellan människor och föremål” (Forssberg & Sennerfelt, 2014: s. 22). Forskare kan dessutom arbeta med att rekonstruera det nätverk som ligger bakom bruket av ett specifikt föremål. Forssberg exemplifierar detta med följande ord: ”Människor kan inte flyga. B52-bombplan flyger heller inte av sig själva. Men det nätverk av relationer mellan människor, föremål, kunskaper och färdigheter som det amerikanska flygvapnet utgör – det flyger.” (Forssberg & Sennerfelt, 2014: s. 24).

Materialitet innebär således inte bara studiet av föremålet utan också de föreställningar, tankar, känslor och ideologier som uppstår i relationen till föremålet. När det sker fysiska reaktioner i hjärnan då vi studerar ett fotografi från barndomen så visar detta på att tankar också har materiella manifestationer. Människor formar och skapar tingen, men tingen skapar också oss på olika sätt (Forssberg & Sennerfelt, 2014: s. 14). Materialitet är ett sammansatt begrepp som kan både ha diffusa och klara karaktärsdrag och det finns ingen universell förklaring till det. En begreppsförklaring är att materialitet är relationen mellan tingen och människan samt tingens betydelse för oss och vårt identitetsskapande (Bille & Flohr Sörensen, 2012: s. 18).

2.3. Levnadsberättelser, livsöden och identitet

En gravsten kan anses vara en levnadsberättelse i mikroformat eftersom den berättar om den gravsattes liv (se Götling & Kåks 2004). Den beskriver med namn, datum, platsangivelser kort och konkret någons liv. Även om den inte i sig kan berätta hela historien som den begravda människan genomlevt så är den en viktig utgångspunkt för att komma vidare när jag som forskare vill gå djupare in i andra källor. Stenen representerar även ett eller flera liv och livsöden vilket öppnar upp för flera parallella berättelser om de sociala sammanhang som omgav den vid tidpunkten för resningen och om människornas identitet och tillhörighet. Därför är det intressant att förhålla sig till forskning om levnadsberättelser, livsöden och sociala tillhörighet.

Traditionellt har etnologiska forskare fokuserat på breda grupper och inte så mycket på den enskilda människan (Ehn & Löfgren 1999: s. 63ff). I boken *Land och stad* är perspektivet riktat mot grupper i samhället och förutsättningarna för deras liv och tankesätt. Här står begreppet livsform i fokus och författarna Mats Hellspång och Orvar Löfgren ger exempel på

olika livsformer i 1800- och 1900-talets Sverige. Boken ger insikter om hur livet kunde se ut förr och vilka materiella villkor olika grupper levde under. Men individuella levnadsberättelser och livshistorier har också varit intressanta för etnologer och det innebär att folkminnesarkiven innehåller rikligt med levnadsberättelser från bl.a. uppväxt och åldrande i både det sena 1800-talets bondesamhälle till dagens moderna konsumtionssamhälle. Dessa insamlade levnadsberättelser kan både handla om muntliga intervjuer där forskaren rekonstruerar informantens liv ihop med denne men även nedtecknade självbiografier, memoarer och dagböcker (Ehn & Löfgren 1999: s. 144ff).

Etnologer har utvecklat särskilda metoder för att dokumentera och analysera sådant material vilket bl.a. behandlas i Alf Arvidssons bok *Livet som berättelse*. I denna diskuterar Arvidsson hur människor lär sig berätta sina liv efter bestämda mallar och genrer, till exempel som lotteri eller öde, komedi eller tragedi, karriär eller klassresa (Arvidsson efter Ehn & Löfgren 2001: s. 112).

2.4. Tidsanda och samhällsförändringar

Under 1800-talet, vilket är det århundrade som föreliggande undersökning fokuserar på, skedde stora förändringar. Stora uppfinningar gjordes, spreds samt påverkade människorna medan samhället industrialiserades samt moderniserades. Hur den nya tiden påverkade människorna har varit intressant för etnologer och den klassiska folklivsforskningen är ett exempel på detta intresse. Skildringarna av dessa förändringar under 1800-talet och hur detta påverkade människorna är flera. Folklivsforskaren Sigfrid Svenssons böcker *Från gammalt till nytt* och *När den nya tiden kom till Österlen* är ett par exempel som skildrar när det nya kommer till byn och hur detta upplevdes av befolkningen. Boken *Land och stad – Svenska samhällen och livsformer från medeltid till nutid* av Hellspong & Löfgren ger en inblick i hur bondesamhället övergick i ett modernt industrisamhälle för stora grupper i samhället. Inte minst hur denna process satte igång en social rörlighet som betydde ändrade maktförhållanden i samhället, ändrade livsförutsättningar och öppnade för nya kommunikationsmedel.

Järnvägen och resandet är exempel på nya upplevelser och nya symboler för det moderna samhället som växte fram under 1800-talet och som är väl utforskat både historiskt och etnologiskt. Den skånska järnvägen t.ex. drogs kors och tvärs genom landskapet under slutet av 1800-talet. Eftersom järnvägen blev viktig för trakten runt Örsjö så är det intressant att

studera när just denna del av den skånska järnvägen byggdes för att se om den också kan ha haft en påverkan på gravstenen och de som satte den där. Om skånsk järnväg finns det en relativt utförlig bok som är en årsbok från Skånes Hembygdsförbund med titeln *Skånsk järnväg*. Denna innehåller även avsnitt som är intressanta ur ett etnologiskt perspektiv speciellt avsnittet *Minnesbilder* där bl.a. ögonvittnen berättar om järnvägen och resandet vilket kan ge svar på frågor som rör hur befolkningen i Örsjö mottog järnvägen när den kom och vad som hände i trakterna när den drogs fram. Kulturhistorikern Wolfgang Schivelbusch beskriver i *Järnvägsresandets historia* i bredare termer de betydelser som det nya färd sättet hade. Med exempel från England beskriver han hur det kan vara att resa på denna tid. Han beskriver också hur järnvägen ändrade människors uppfattning av tid, avstånd och hastighet.

2.5. Gravstenar och minnesmärken

Det verkar efter mina sökningar vara knapert med etnologisk forskning om gravstenar. Denna forskning är mer allmänt inriktad på minnesmärken något som gravstenar i hög grad kan anses vara.

Jonas Frykmans och Billy Ehns bok *Minnesmärken - att tolka det förflutna och besvärja framtiden* tar upp minnesmärken och resonerar kring monument utifrån ett kulturanalytiskt perspektiv. I boken diskuteras hur betydelsen och uppfattningen av dessa minnesmärken förändras och hur monumentens ursprungliga mening försvinner eller förändras med tiden.

Genom att undersöka vad forskare i andra ämnen skriver om gravstenar hittar jag bl.a. boken *Gravvårdar i sten – ett mångskiftande kulturarv* där Anna Andréasson skriver om gravstenens historia. Andréasson är arkeolog och kulturvetare med specialisering på trädgårdsarkeologi, grön kulturmiljövård och kyrkogårdarnas kulturhistoria. Hon har undersökt variationer och likheter mellan kyrkogårdar och gravstenar för att få fram en bild av hur gravvårdarna utvecklats med tidens gång. Anna Andréasson studerar utsmyckningar, former och format. Boken ger mig verktyg till att bland annat bedöma om stenen är vanlig och när den rests.

I artikeln *Historia i sten – en historisk arkeologi bland svenska gravstenar* pekar Andréasson på hur gravstenar är en speciellt intressant form av materiell kultur. Detta baserar hon på tre påståenden:

- De speglar sin tid och sin smak – sin tids samhälle och samhällsordning.

- De visar tydligt en del av den industriella revolutionen – den inom stenindustrin.
- Sten är hållbart och bevaras länge. Källmaterialet är därför stort och varierat. (Andréasson 2009: s. 18)

Två andra böcker om gravstenar är intressanta i min undersökning. Den första är boken *I de dödas vilorum – Malmö begravningsplatser* där författarna Jeanette Rosengren och Urzula Stirner redogör för hur Malmös kyrkogårdar utvecklats och hur gravvårdarna på dessa ser ut. I den andra boken *Minnets stigar – en resa bland svenska kyrkogårdar* har författarna Anita Teorell och Per Wästerberg plockat ut speciella gravstenar från kyrkogårdar runt om i landet och beskriver ytligt personerna som vilar under dem. Denna bok är den som liknar min undersökning mest och har gett mig en bild av vad en gravsten kan berätta.

Genom denna forskning om gravstenar och minnesmärken kan jag få fram information som underlättar när jag ska datera stenen i ett försök att bedöma när den rests och om den har haft ett särskilt symboliskt värde i och med sin speciella utformning. Gravstenar som föremål kan betraktas som minnesbärare som håller kontakten med det förflutna men vars betydelse skiftar över tid. Först är det en viktig minnespunkt för de sörjande för att sedan övergå till att vara en del av en gemenskap, kyrkogårdens gemenskap, där den ingår i en grupp som sattes på samma tid eller i en grupp i ett kvarter på kyrkogården för att tillslut bli ett historiskt föremål, ett föremål som är viktigt för samhällets minne av en svunnen tid.

2.6. Sammanfattning - Ett kulturanalytiskt perspektiv

Avsikten med denna genomgång av relevant litteratur har varit att klargöra det allmänna kunskapsintresse som styrkt undersökningen av gravstenen i Örsjö. Både när det gäller att locka fram berättelsen om människorna bakom stenen, vilka reste den som ett minnesmärke över sina nära och kära, och när det gäller den rekonstruerande metod som jag vill lyfta fram i denna uppsats. Kunskapsintresset kan sammanfattas som ett kulturhistoriskt perspektiv där man försöker förstå de tankar, föreställningar, erfarenheter och normer som vägledde människorna som en gång reste detta minne för eftervärlden.

3. Gravstensinventeringar

3.1. Inventeringar och gravstenspolicy

Inventering av gravstenar påbörjades under slutet av 1970-talet och pågår än idag. Från början var det enbart stenar från före 1900 som skulle inventeras, men detta utvidgades med tiden och kom att omfatta stenar även före 1940. Idag inventeras samtliga stenar. Anledningen till att stenarna inventeras är flera. De förstörs av väder och vind så att text och dekorationer suddas ut. Platsbrist på kyrkogårdarna utgör också ett hot. Nya kyrkogårdar byggs inte på samma sätt som förr, då det var vanligt med utvidgningar av befintliga kyrkogårdar, utan gamla gravplatser återanvänds allt oftare. Bestämmelser finns om att det ska finnas en gravrättsinnehavare med ansvar för graven som stenen står på och som ser till att den sköts ordentligt och att inte ogräset tar överhanden.¹ När en gravrättsinnehavare inte finns riskerar stenen att tas bort om den inte är intressant ur ett kulturhistoriskt perspektiv. Skälen till att bevara en sådan sten kan vara att den representerar något för bygden, att personen som vilar där är särskilt intressant, att stenen är ovanligt utformad eller av ett udda material

Ur ett skötselperspektiv är det bättre för församlingen att gamla stenar tas bort. Utan gravsten är det mindre vanligt att det läggs blommor på graven av anhöriga. På många kyrkogårdar är det inte tillåtet att lägga blommor på graven om gravrätten återgått till kyrkogårdsförvaltningen, allt för att minska risken för att gravrättsinnehavaren återlämnar graven för att slippa sköta gravplatsen eller betala för skötseln men sedan ändå dekorerar graven som tidigare.

En annan orsak till att många stenar riskerar att tas bort är säkerhet. Det har hänt olyckor, även dödsolyckor, när gravstenar välts. Detta har gjort att kyrkogårdsansvariga regelmässigt inventerar gravstenarna för att hitta de stenar som är dåligt dubbade, saknar dubbar helt, sitter löst eller som lutar kraftigt och som därmed kan vara farliga för besökare och personal. Hittar man ingen som äger stenen eller om denna inte vill ta kostnaden för att göra stenen säker är risken stor att stenen tas bort helt. Därför är det viktigt att bevara åtminstone informationen som finns på stenen och en bild av denna för kommande generationer.

¹ Genealogi.se [hemsida]: http://www.genealogi.se/gravproj/om_proj.php

3.2. Gravstensdokumentation

Vad som förr inte fanns tillgängligt för alla när det gäller dokumentationen kring gravstenar utan bara för en liten grupp forskare, finns med dagens teknik tillgängligt genom internet. På till exempel hemsidan <http://www.genealogi.se/> läggs i dag in information och bilder på gravstenar så att alla kan ta del av dem oavsett var i världen man befinner sig. En internationell version av denna informationsmöjlighet är billiongraves.com.

Gravstenen är inte bara en sten, den ger information, både synlig och osynlig, om människorna som den representerar. Kompletterar man gravstensinformationen med andra källor, t.ex. gör en släktforskning utifrån de uppgifter som finns på stenen, samt studerar vad stenen i sig säger med sin utformning och dekor eller besöker platsen där de begravda bott så får man en historia, en berättelse från det förgångna. Det är det som jag vill göra i denna uppsats. Jag vill med min forskning visa att det inte bara är några namn på en sten utan ett liv som går att följa där även byns och bygdens historia kommer fram.

Sten är hållbart och kan bevaras länge men det är ändå ett bräckligt källmaterial eftersom det lätt kan försvinna. Vad som finns kvar för eftervärlden bestäms av vad som dokumenteras, vad som tas bort och vad som bevaras. Skillnaden mellan det som kan tas bort och det som är ett ovärderligt kulturarv är hårfin ibland. Vad är så speciellt att de ska bevaras på sin ursprungliga plats, vad kan flyttas och vad kan tas bort helt? Det är svåra frågor som det inte finns ett gemensamt svar på eftersom varje kyrkogård är unik och har formats genom många generationer, genom olika traditioner och lokala förutsättningar. Stadens och landsbygdens kyrkogårdar är helt olika liksom att en kyrkogård i Skåne och Norrland inte ser likadana ut (Andréasson 2012: s. 7).

3.3. Gravstenshistoria

Under 1800-talet skedde stora förändringar i utformningen av gravstenarna. Skillnaderna mellan olika delar av landet var stora under första halvan av 1800-talet eftersom gravvårdarna fortfarande tillverkades hantverksmässigt i lokala material t.ex. trä, järn och olika mjuka bergarter som var lätta att hugga i. Gravstenarnas utformning var även beroende av vilka ekonomiska förutsättningar och vilka traditioner som fanns (Andréasson 2012: s. 28). Det fanns mode och stilar som influerade gravvårdarnas utformning och det var oftast de personer

som reste och rörde sig mellan stad och land som till exempel bruksägare, präster och adel som först anammade dessa nya modeller. Lokala traditioner blandades med nya stilar så att variationen mellan stenarna blev stor även om stilarna var likartade. Gravvårdens form och dekor valdes sällan av en slump utan är en spegling av personen och den bild som denna vill ge av sig själv och sin ekonomiska status. En billig sten var inte bra för en välbärgad familj utan kunde tolkas som snålhet. Stenen skulle ge ett budskap som först och främst var riktat mot grannarna i byn och de som besökte kyrkogården. Hade personen kontanta medel kunde han, medan han fortfarande var i livet, köpa vad han ville ha och tyckte sig behöva. Samtidigt var han fast förankrad i sitt eget kulturella sammanhang, där nyheter togs emot om än med urskiljning (Andréasson 2012: s. 32). Att transportera en sten var inte det lättaste. Därför användes oftast lokala material.

I Skåne var det under första halvan av 1800-talet vanligast med tunna stående eller liggande hällar av slipad kalksten med inhuggen text, ofta i målade med svart, blå, grön eller gul färg, oftast på båda sidorna beroende på var på kyrkogården de placerades. Vanligt var att det på baksidan fanns en vers från till exempel Bibeln eller Psalmboken (Rosengren & Striner 2013: s. 21). I samma del av Örsjö kyrkogård där jag fann den sten som intresserar mig så finns det flera stående kalkstenshällar av denna typ och de är relativt många runt om på denna gamla del av kyrkogården. Troligen har dessa stenar bevarats därför att kyrkogården utvidgats ett par gånger så att man inte har behövt ta bort dessa för att få plats med nya gravar.

Under andra halvan av 1800-talet dök nya gravvårdsformer upp och fick en allt större spridning över landet. Formgivningen tog fart och internationella moden slog snabbare igenom. Stamformen är relativt vanlig i USA. Från att förr mest vara de rika som hade råd med gravsten och de fattiga fick nöja sig med en trävård eller enbart en kulle i gräset fick nu allt fler råd med en gravsten trots att det fortfarande var dyrt. Därför ökar under denna tid antalet gravstenar på kyrkogårdarna kraftigt. En del tyckte att eftermälet var så viktigt att de köpte stenen medan de fortfarande levde. Eftersom allt fler köpte gravsten blev de rikas allt mer storslagna och påkostade för att det fortfarande skulle vara skillnad mellan klasserna.

I Skåne dök det upp under 1840-talet små naturromantiska stenar med naturalistiska bladverk som var vanliga fram till 1880-talet. Den antikinspirerade obeliskan och senare de medeltidsinspirerade stenarna dök upp samtidigt som de klassiska formerna fortsatte att inspirera som t.ex. den brutna kolonnen (Rosengren & Striner 2013: s. 21). Under 1890-talet

försvinner de mest utsirade formerna och ersätts med stramt formade stenar i nya material som diabas och granit (Rosengren & Striner 2013: s. 36).

Den som valde gravsten under andra halvan av 1800-talet hade en mängd olika stilar, dekorelement, material och kombinationer att välja mellan hämtade från olika tidsepoker men fick efterhand sällskap av allt flera historiska stilinfluenser. Lättarbetad marmor, kalksten och sandsten, hårdare diabas och granit men även betong användes som gravstensmaterial. 1871 anlades den första cementfabriken i Lomma utanför Malmö och cement var ett nytt och spännande material då. Detaljer i marmor eller porslin kunde fällas in i gravstenarna. Men valet av vilka stilar och former som kunde väljas var inte slumpmässig och fri utan styrdes av bestämda åsikter om vad som var passande och ändamålsenligt i sammanhanget för att skapa det uttryck och den stämning som man eftersträvade.

Under andra halvan av 1800-talet blev tillverkningen allt mer industriell, lokala stenhuggerier hade blivit stora industriella anläggningar. Järnvägen medgav att stenar kunde transporteras över längre sträckor. Gravstenarna såldes genom återförsäljare med tryckta kataloger och priskuranter. Till exempel kunde kyrkovaktmästaren sköta kyrkogården samtidigt som han var återförsäljare av gravstenar mot provision, och när det blev vanligare med begravningsentreprenörer sålde dessa stenar på samma sätt. Eftersom allt fler stenar tillverkades industriellt på allt färre platser medan de såldes till allt fler delar av landet kom gravvårdarna i olika delar av landet att bli allt mer lika i utseendet. Den lokala tillverkningen fanns kvar men formen på gravvården styrdes allt mer av formgivare på annan ort och det urval som de lokala återförsäljarna erbjöd sina kunder (Andréasson 2012: s. 37).

Industrialiseringen ledde även till att användningen av hårdare stenarter som granit och diabas ökade. Dessa stenar är svårare och mer arbetskrävande att hugga och polera än de mjukare stenarterna och därför förekom de sparsamt som gravstenar mellan 1860-talet och 1870-talet för att under 1890-talet bli allt mer dominerande samtidigt som de mjukare stenarna blev allt mer sällsynta. Allteftersom den tekniska utvecklingen fortskred så blev möjligheterna allt fler. Utvecklingen kan följas på granitstenarnas form, från att bara ha en polerad sida och vara sparsamt dekorerad till att bli stora utformade stenar med rikligt med dekorationer (Rosengren & Striner 2013: s. 24).

Dekorationerna förändrades också från att ha skulpterats fram ur stenen till att huggna ytor varvades med polerade ytor, symbolerna förändrades också genom att förenklas och stiliseras. Vissa symboler försvann medan andra levde vidare som t.ex. kransar, kvistar och löv av ek,

lager och murgröna (Andréasson 2013: s. 44). Gravvården var monument och fick gärna vara så stora och imponerande som möjligt allt efter hur ekonomin såg ut hos beställaren under slutet av 1800-talet (Rosengren & Striner 2013: s. 24).

Kyrkogården ger oftast en bra bild över en plats historia om man ser på 1800-talets stenar eftersom de oftast har en innehållsrik text med både namn, födelsedata, dödsdata, titlar och ibland även ordnar och sällskap som fanns på orten vilket kan ge många ledtrådar att forska vidare med. Titlarna berättar om yrken, förtroendeuppdrag och social status. Men dessa ger även en bild av vilka industrier och verksamheter som fanns. Om gravplatsen låg nära havet dominerar fiskare, skeppare och båtsmän. I jordbrukstrakter möter man titlar som hemmansägare, rusthållare och åbo. Titeln åbo betyder lite olika beroende av tid och plats, ibland betyder det självägande bonde med egen mark medan andra gånger betyder det en slags arrendator som inte ägde gården han brukade. Rusthållaren bekostade en soldat med utrustning i stället för att betala skatt. Torparen och husmannen brukade en mindre bit mark som ägdes av någon annan medan lägenhetsägaren själv ägde en mindre bit mark (Andréasson 2012: s. 50). När järnvägen kom började titlar med anknytning till denna dyka upp.

På kyrkogården i Örsjö finns lite av varje när det gäller titlar eftersom det både är en jordbrukstrakt. Hemmansägare, åbo och lantbrukare är vanliga titlar på de gamla stenarna. Men eftersom det finns järnväg och ett samhälle uppbyggd kring denna, med hantverkare och handel så finns det även titlar med anknytning till dessa. Olika affärsverksamheter gav olika titlar till exempel vävskedshandlare. Även om inte alla fick sina namn på stenarna ger kyrkogården en bred bild av tiden, platsen och samhället.

4. Att kartlägga en gravsten – metod och material

I detta kapitel kommer jag att presentera den metod som jag använt mig av under arbetet med gravstenen på Örsjö kyrkogård och de källmöjligheter som finns för att arbeta med en etnologisk rekonstruktion. Jag vill också uppfylla uppsatsens andra syfte att lyfta fram en historiskt rekonstruerande metod som kan användas av andra för att undersöka t.ex. gravstenar.

4.1. Metodval

När jag först mötte gravstenen väckte den frågor och känslor hos mig. Stenen gjorde något med mig trots att jag inte har någon anknytning till familjen som den representerar. Dessa känslor och frågor väckte ett intresse att vilja veta mera om bakgrunden till stenen, i vilka meningssammanhang den sattes i. Komma närmre människorna som den avser att vara ett minnesmärke över, närma mig dem för att komma nära deras tankar, känslor och handlingar. Kort sagt – jag ville åka tillbaka i tiden för att uppleva den livsvärld som existerade då. Min resväska blev min kulturanalytiska verktygslåda. För att kunna resa tillbaka i tiden krävs det att jag först letar fram olika informationskällor som hjälper mig att sätta in gravstenen i en samhällelig och historisk kontext. Sen måste jag välja ut de teoretiska verktyg som hjälper mig att ställa frågor till detta material som kan ge mig nya insikter om stenen och människorna bakom den. Jag har valt att arbeta med en kvalitativ metod där jag fokuserar på några utvalda teman som jag utforskar djupare istället för att göra en bred och uttömmande undersökning där fokus ligger på att få med så många aspekter som möjligt (Alvesson & Skjöldberg 2008: s.19ff).

Att resa tillbaka i tiden genom källorna kan göras på lite olika sätt. Ingen källa ger hela svaret på frågorna man vill ställa men med hjälp av olika metoder kan man få källorna att ge delsvaret. Kombinationen av källor lockar fram nya aspekter på berättelsen som söks och skapar pusselbitar i det historiska rekonstruktionsarbetet. En metod som jag inspirerats av är den som Rebecka Lennartssons presenterar i sin artikel *Etnografiska utfärder i 1700-talets Stockholm*. Lennartsson liknar sitt historiska källmaterial med en karta där olika skalor ger forskaren möjlighet att upptäcka olika saker. Med en hög skala upptäcks de stora sammanhangen t.ex. gränser och höjdskillnader medan med en låg skala upptäcks t.ex. platsers namn, byggnader som är osynliga i den höga skalan. Samma tidsepok kan få vittskilda tolkningar och

tyngdpunkter beroende av med vilken skala de utläses. Det etnologiska förhållningssättet till historiskt material enligt Lennartsson är att göra kartbilden flerdimensionell, att arbeta med flera skalor samtidigt, d.v.s. att samtidigt gå på gatorna, öppna dörrarna till husen, gå in i dem och se allting ovanifrån (Lennartsson 2010: s.56ff). Varje källa talar sitt språk och berättar sin historia så ju fler källor jag har desto fler berättelser får jag från det förflutna som jag kan använda för att besvara mina frågor.

Ur kartan kan jag också få *ledtrådar*, vilket är ett begrepp jag kommer att använda mig av och som jag hämtat upp hos den italienska historikern Carlo Ginzburg. Ginzburg menar att likt konstexperten som söker ledtrådar för att utröna om ett konstverk är äkta eller falskt, och detektiven som söker ledtrådar för att lösa brott, kan jag leta efter ledtrådar i mitt material. Dessa ledtrådar kan leda till nya insikter och berättelser om det fenomen jag studerar, och kan hjälpa mig att väva samman en större och mer komplex historia (Ginzburg 1980: s. 5ff). Vissa ledtrådar är enkla att finna och tolka medan andra behöver jämföras med andra ledtrådar och ställas mot varandra för att ge en ny djupare insikt. Genom att ställa informationskällorna mot varandra och läsa mellan raderna växer resultatet av forskningen fram med hjälp av dessa ledtrådar. Gravstenen är för mig en sådan ledtråd. Den står där halvt bortglömd och obemärkt fast den egentligen betyder och har betytt så mycket, kanske är det först när den försvunnit som den uppmärksammas. Men jag vill förstå den och därför blir den min utgångspunkt i en kulturanalys.

Detta kvalitativa arbetssätt är tidskrävande och kräver systematik och en källkritisk distans. Det finns fällor man kan fastna i när man arbetar med historiskt material och forskning. Maria Vallström och Rebecka Lennartsson konstaterar t.ex. att ”etnologer som arbetar med historiskt material behöver mycket empiri och därmed fler systematiska arbetssätt för att kunna greppa en historisk kontext utan att tappa bort individen – och särskilt den individ som vanligtvis inte får utgöra en historisk aktör” (Vallström & Lennartsson 2014: s.5). Rebecka Lennartsson menar vidare att det är lätt att tappa bort de små detaljerna och uppslukas i det oväsentliga i ett stort material, där samma källa kan berätta olika historier beroende av vilka frågor som ställs. Ett hjälpmedel är att, precis som vid observationer, skriva fältdagbok där brottstycken, citat och referat från källorna noteras tillsammans med tankar och nya idéer som uppkommer under arbetet så att inte de smådetaljerna glöms bort. Men eftersom källmaterialet inte skapats av forskaren själv är det viktigt att även föra en källkritisk diskussion om materialets uppkomst och kontext för att förhindra att falla i de största fallgroparna (Lennartsson 2014: s. 12).

4.2. Tillvägagångssätt och informationsmöjligheter

Gravstenen ger mig ledtrådar i form av de namn, årtal och gårdsnummer som står på den och som jag sedan använder i sökandet efter nya ledtrådar. Denna metod kan liknas vid en kedja av forskningsmoment där jag successivt vinner nya insikter genom att sätta in olika ledtrådar i en kulturell kontext.

De informationskällor som jag har möjlighet att utnyttja i denna sökande forskningsprocess är följande:

Kyrkoböcker

I *Död- och begravningsboken* finns uppgifter om den avlidne med namn, hemort, dödsdatum, begravningsdatum, åldern, yrke/titel, om likpredikan hållits, dödsorsak och ibland korta levnadsberättelser om den avlidna. Dödsorsakerna kan ibland vara lite kluriga att översätta till nutida diagnoser och är ibland samlingsnamn för det som i dag uppfattas som olika sjukdomar. Men genom att studera dödböckerna och dödsorsaker i samtiden får man en ledtråd om vilka sjukdomar som härjade i trakten, likaså hur det var ställt i trakten. Blev befolkningen gammal eller dog den ung? Var barnadödligheten hög och dog många mödrar vid barnafödseln? Begravningsdatum ger en ledtråd till hur begravningsseden såg ut vid tillfället, t.ex. om begravningar skedde på helger eller vardagar, eller om flera begravningar skedde samtidigt. Genom att söka efter olika ledtrådar i samband med död och begravning så får man även ledtrådar till den kulturella kontexten. Detta genom att man får en insikt i hur man såg på livet, döden, på familjen, släkt, på heder och ära, vilket hjälper till i förståelsen av de tankar, föreställningar, erfarenheter och normer som vägledde människorna.

I *Husförhörslängderna*, som är den typ av kyrkböcker man som i regel har mest nytta av, antecknas för det mesta hushållen by för by, gård för gård med namnen på vem som bodde på varje plats – vuxna, barn, tjänstefolk och inhyses med uppgifter om när och var de var födda, om de var gifta, när och varifrån de flyttat in samt dödsfall. Eftersom syftet med husförhörslängderna ursprungligen var att registrera kristendomskunskaperna så finns även prästens omdöme av läs- och kristendomskunskaper samt nattvardsgången antecknat.² Här kan även finnas uppgifter om koppvaccination och värnpliktsförhållanden samt andra anteckningar om t.ex. kriminalitet och funktionshinder. Hur mycket som antecknades varierar

² Riksarkivet.se [hemsida]: <http://riksarkivet.se/kyrkobokforing>

mellan församlingarna, olika präster samt när böckerna fördes.³ Genom Husförhörslängderna får jag ledtrådar som ger en insikt i hur familjerna var uppbyggda, hur gårdarna fungerade, hur samhället fungerade och byggdes upp, hur man såg på familj och släkt, gamla och unga, fattiga och rika.

Via husförhörslängderna kan jag gå bakåt i tiden och följa vad som händer i familjen: Vem flyttar ut och in, vem dör och vem föds, uppgifter som kan kontrolleras med död- och begravningsböckerna samt med födelse- och dopböckerna. Genom att titta på övriga som flyttade samma år kan jag få en ledtråd till om det är många som flyttar och vem som flyttar. Dessa ledtrådar kan det kanske spinnas vidare på. Om många flyttar är det kanske ett tecken på att något händer eller inte är bra i församlingen. Är emigrationen till Amerika stor så kanske det är någon som kommit hem därifrån och som berättat om landet vilket lockar andra att följa efter. Ledtrådarna från dessa källor ger en insikt till hur samhället mår, av vad som händer i trakten och i samhället i stort men även av vad som händer i världen. Dessa ledtrådar hjälper mig att förstå vad som vägledde människorna som jag studerar.

I *födelse- och dopböckerna* finns uppgifter om barnens namn, födelse- och dopsdatum, föräldrarnas namn och bostadsort, om barnet var fött inom eller utom äktenskapet samt vilka faddrar/gudföräldrar barnet fick och vart dessa bodde. Ofta är det släktingar eller nära bekanta som blir faddrar och gudföräldrar så dessa kan ge ledtrådar till vilka människor som står nära barnet som döps, det sociala umgänget och sammanhanget, och de tankar kring identitet och klasstillhörighet som råder men kan även vara ett sätt att bekräfta att det är rätt person som följs. Om en adlig person bär barnet vid dopet tyder detta på att familjen på något sätt har kommit högre upp på den sociala stegen än andra familjer.

Även *Lysnings- och vigselböckerna* kan vara intressanta. Här finns uppgifter om brudparets namn, hemort samt datum när lysning och vigsel skedde. Det kan även finnas uppgifter om målsmäns tillåtelse till vigseln och intyg om hinderslöshet. Denna information ger en inblick i hur man såg på familjelivet, hur viktigt det var att se till att familjebilden bestod av man och hustru med barn och vilka kulturella normer som rådde om detta.

När personerna eventuellt flyttar kan jag hitta dem i *In- och utflyttningsböckerna*. Där finns uppgifter om när och varifrån/vartill flyttning sker i någotsånär kronologisk ordning. När jag studerar flyttlängderna får jag reda på om kvinnorna gift sig med någon i en annan församling

³ Arkivguiden.net [hemsida]: <http://www.arkivguiden.net/ag08/ag08001.shtml>

för då står de som hustru även om de inte har en make med sig vid flytten. Vid varje flyttning skrevs också en attest där personens födelsedatum och församling noterades liksom kristendomskunskap, om personen var vigd samt eventuella upplysningar om t.ex. kriminalitet. Attesterna kan finnas som *bilagor till flyttningslängderna*.⁴ Dessa flyttningsböcker gör det lättare att hitta personerna i husförhörlängderna eftersom det oftast finns antecknat vilken sida i längden de flyttar till eller kommer ifrån. Flyttningarna ger ledtrådar till hur det stod till i trakten vilket ger ytterligare information om den kulturella kontext som rådde vilket är det som jag vill ha fram för att kunna förstå hur mina studieobjekt levde.

Genom att jämföra vilka år barnen är födda och kontrollera om det är många år mellan födslarna kan man ibland hitta barn som varit dödfödda eller dött i späda ålder och som ibland bara finns antecknade i födelseboken och dödboken. I små församlingar går det lätt att söka igenom födda och avlidna hela året medan det i större församlingar kan vara ett stort projekt att göra denna sökning. Det kan även finnas en separat lista i dessa böcker över dödfödda barn. Det kan med andra ord vara intressant att utforska längdernas övriga sidor för matnyttig information.

De flesta kyrkoböckerna finner man numera på Internet. Det finns flera olika företag och arkivinstitutioner som ger tillgång till materialet. De mest framträdande är Arkiv Digital, ancestry.se och Riksarkivet SVAR. Alla tre kräver betalning för att man ska få tillgång till materialet men vissa bibliotek har abonnemang så låntagare kan använda programmen gratis.

På grund av sekretessgränsen på 70 år är det svårare att komma åt uppgifter nyare än från 1940-talet eftersom detta ännu inte är offentliggjort i samma höga grad som det tidigare materialet. Sekretessspärren påverkar således detta arbete om jag behöver veta mer om de överlevande barnens öde. Men det finns också alternativa vägar för att få fram uppgifterna. Om barnen inte har alltför vanliga namn kan man t.ex. hitta dem i bouppteckningsregistren eller genom databasen Begravda i Sverige 2 (DVD-skiva) som är utdrag ur ett flertal församlingars kyrkogårdsregister.

Bouppteckningar

Bouppteckningar är en källa som kan ge fler ledtrådar om människorna som vilar under gravstenen. Bouppteckningar finns i domstolsarkiven och innehåller uppgifter om arvingar,

⁴ Arkivguiden.net [hemsida]: <http://www.arkivguiden.net/ag08/ag08001.shtml>

den avlidnes ägodelar i form av lösöre (kläder, möbler, djur, redskap, värdeföremål etc.), fastigheter, skulder, fodringar m.m. tillsammans med redogörelser för värdet.⁵ Vissa är väldigt detaljerade och om det hållits en auktion på föremålen kan det finnas protokoll över vem som köpte vad och för vilket pris. Dessutom finns det ofta förtecknat hur boet delades och i slutet av bouppteckningen finns arvingarnas namnteckningar av vilka man kan utläsa om de kunde skriva sitt eget namn eller inte så att de behövde ha "hand på pennan". En bouppteckning kan alltså innehålla många värdefulla ledtrådar till familjens sammansättning, hur det var ställt i den, hur livet varit för den avlidna med mera. Men den ger även en insikt i hur andra familjer hade det genom de fordringar och skulder som fanns vilket delvis även berättar om hur samhället mådde.

Kartor

För att få veta mer om den gård som finns angiven på stenen och därmed mer om den miljö de personer som vilar under gravstenen levde i så är kartor en bra källa. Det finns historiska kartor utlagda på *Lantmäteriets hemsida* ihop med handlingar från t.ex. laga skiften, enskiftet och hemmansdelningar. Jag kan jämföra dessa gamla kartor med nya via Google Maps genom att ta riktmärke efter hur vägarna går, järnvägens sträckning eller var hus och gårdar ligger och på så vis se var gränserna går och kan därefter hitta den plats de bodde på.

För att få en insikt i hur det ser ut nu kan ett besök på platsen vara värdefullt eftersom jag då kan se vad som har hänt i bygden och eventuellt hitta nya ledtrådar.

Hembygdsforskning, lokalhistorik och tidningsnotiser

Ett sätt att få en bild av vad som händer i trakten under familjens levnadstid är att vända sig till lokalhistorisk litteratur och samtida tidningar från bygden. Man kan ägna många timmar åt att leta igenom bibliotekets hyllor efter användbart material. I mitt fall finns det en hel del skrivet om Örsjö och Rydsgårds stationssamhälle, Peter Larssons *Rydsgårdsminnen i parti och minut* handlar t.ex. om Rydsgård från att järnvägen byggdes och fram till 1940-talet medan Anne Asplunds bok *Rydsgård i forna dagar* handlar mer om godset Rydsgård än om samhället men kan ändå innehålla användbar information.

De lokala tidningarna innehåller ofta artiklar som kan belysa vad som händer och sker i samhället och kan vara värdefulla att undersöka. De tidningar som är aktuella i denna

⁵ Arkivguiden.net [hemsida]: <http://www.arkivguiden.net/ag08/ag08003.shtml>

undersökning är förutom *Ystad Allehanda*, *Skånska Mercurius*, *Skånska Telegrafan*, *Ystads Tidning* och *Ystads-Bladet Aurora*.⁶

Källkritik

När man sysslar med forskning gäller det att odla en källkritisk medvetenhet. Vissa uppgifter är andrahands- och tredjehandskällor vilka kan skilja sig från förstahandskällan. Det finns ett flertal orsaker till att uppgifterna kan bli fel mellan källorna.

Det finns en risk att det har blivit fel t.ex. födelseuppgifter på personerna när de avlider eftersom informationen inte, som numera, var samlade i något centralt register utan personerna skrevs in i ett flertal olika böcker under sin livstid och varje ny anteckning innebar en risk för fel.

Eftersom böckerna förts av olika präster eller klockare där flera olika personer med olika skrivstil kan ha skrivit i samma bok samt att det vid flyttningarna följde med en attest som skrivits av en präst i en annan församling, så kan det ha lästs fel. Även siffror kan förväxlas. Därutöver hade inte tid och datum samma betydelse förr som nu. Även jag som forskare kan läsa fel eftersom vissa texter är svårtydda.

En annan felkälla är språket. Ord kan ha bytt betydelse genom åren eller ha använts på andra sätt än numera. Därför kan det hända att källor misstolkas eftersom lagar och sedvänjor ändras med tiden.

Värderingar och partiskhet utgör en annan fara för felaktigheter. Vissa anteckningar kan vara färgade av olika personers värderingar av rätt och fel samt bra och dåligt. Dessutom kan vissa fakta blivit förvanskade så de låter bättre eller sämre än vad som ursprungligen varit fallet.

Det är även viktigt att tänka på när, var och varför en källa tillkommit, vem som skrev samt om den är äkta eller oäkta. Alla källors trovärdighet måste bedömas även förstahandskällornas. Att kyrkoböckerna är äkta behöver jag nog inte betvivla men de behöver inte vara skrivna samtidigt som händelserna eller vara korrekta för det. Förrättningar antecknades först i en kladdbok eller på lösa ark som sedan renskrevs och redan här kan uppgifterna skilja sig från de ursprungliga anteckningarna. Även när nya längder togs i bruk

⁶ Ystads kommun [hemsida]: <http://www.ystad.se/kommun--politik/historia/1800-talets-ystad/>

och folket skulle överföras från de gamla kunde det bli fel. Ju mer fakta om hur och av vem böckerna fördes man vet desto bättre är det.⁷

4.3. Etisk och kritisk reflektion

Att arbeta med denna rekonstruerande metod har varit intressant samtidigt som det man får fram är både sorgligt och glädjande. Som Helena Hörnfeldt skriver kan mötet med det förflutna kan vara upprörande speciellt andra tiders synsätt på svagare grupper. Därför är det viktigt att inte tolka och förstå dåtiden utifrån nutida synsätt och värderingar eftersom det då är lätt hänt att beskrivningarna blir ironiserande, exotiserande eller raljanta. Att arbeta i det förflutna kräver särskild hänsyn. Dels så ska det som finns nedtecknat tolkas, dels så ska det förflutna förstås på dess egna villkor. En bred kunskap om tiden som ska skildras är därför nödvändig (Hörnfeldt 2014: s.35).

När jag började min undersökning hade jag ingen tanke på att det kunde finnas några nära släktingar kvar och därför reflekterade jag inte över vad dessa i så fall hade ansett om min forskning. Vad hade de tyckt om mina försök till att rekonstruera släktingarnas livsöde? Hade de tyckt det varit intressant eller satt sig på tvären? Hur mycket hade de kunnat göra för att hindra min forskning? Men samtidigt hade det varit intressant att höra vad de visste om familjen för att kunna jämföra med min berättelse. Är min tolkning trovärdig även i deras ögon?

Att vara reflexiv under forskningen har varit viktigt för mig att hela tiden kunna ta ställning till om det är rätt eller fel att återberätta eller påstå något. Avvägningen mellan vad som är intressant eller nödvändigt att återberätta och det som är för kontroversiellt eller onödigt att sprida vidare är svår men viktig att ta ställning till. Finns det levande nära släktingar kan behovet att vara mer försiktig i sina påståenden vara större.

⁷ Arkivguiden.net [hemsida]: <http://www.arkivguiden.net/ag02/ag02001.shtml>

5. Gravstenen i Örsjö

5.1. Gravstenens utformning och information

Gravstenen som jag använder som exempel är formad som en trädstam med en krans av ekblad. Enligt Anna Andréassons bok *Gravvårdar i sten – ett mångskiftande kulturarv* är det relativt ovanligt med denna form av naturromantisk gravsten. Enligt en inventering gjord av henne så fanns det i Skåne bara omkring ett halvdussin stenar i form av en trädstam/stubbe alla uppsatta mellan 1869 och 1909. Samtliga var huggna i grå kalk/sandsten eller granit (Andréasson 2012: s. 46). Tyvärr finns det ingen information om hur denna inventering är genomförd. Själv vet jag om att det finns minst åtta liknande stenar på kyrkogårdar i trakterna, dock utan namn på grenarna. Bland annat finns det två på Östra Klagstorps kyrkogård utanför Trelleborg och för varje kyrkogård jag besöker hittar jag allt fler stamformade gravstenar. En av stenarna jag hittat är rest så sent som 1916.

Ser man till stenens utformning så brukar modellen tolkas som att de avsågade grenarna och stammen symboliserar det avbrutna livet. Det var en dyr sten i sin tid. Den är handhuggen i grå sten, antingen sand/kalksten eller granit, och visar prov på en skicklig bildhuggarkonst där modellen ibland är så verklighetstrogen att man kan undra ”om det är den riktiga eller den huggna som bär träds krona” som det står i boken *Minnets stigar* (Theorell & Wästberg 2001: s. 398). Stubben/stammen är en nordisk version av de antika avbrutna kolonnerna och obeliskerna vilka också symboliserar det avbrutna livet, den hejdade livsgärningen och med den nationalromantiska närheten till naturen (Theorell & Wästberg 2001: s. 396).

Med själva stenens utformning som ledtråd kan man ställa frågor om vilka tankar som rörde sig hos Mårtens anhöriga när de bestämde sig för hur minnet efter honom och de anhöriga som dött före honom skulle utformas. Kan valet av en relativt dyr sten innebära att familjen velat visa att den varit välbärgad eller ansågs en dyr sten hedra minnet bättre än en billigare? Symboliserar stamformen att naturen var viktig för familjen? Varje gren representerar ett avbrutet liv, ett barn som dött och för att förtydliga symboliken har de som satte stenen valt att låta hugga in namnen på dessa barn på de avsågade grenarna. Den inhuggna texten har en gång i tiden varit ifylld med svart färg av vilken det syns rester av i vissa bokstäver.

Gravstenen står i en gräsmatta nära gången som går runt kyrkan. Det är inte långt till kyrkans entré som vetter åt söder. Denna del av kyrkogården är den äldsta delen. Kvarteret där stenen står är kringgårdat av en buxbomshäck och innehåller stenar från olika tidsperioder av mycket

olika utseende bland annat ett järnkors, flera stående tunna hällar av kalksten samt nyare stenar av granit. Enligt en karta, som finns i kyrkans vapenhus, är kyrkogården delvis indelad så att varje gård hade sin gravplats. Området närmast runt kyrkan kallas på denna karta för Gamla kyrkogården och är inte indelad efter gårdsnummer.

Jag väljer nu att fortsätta min undersökning med en annan ledtråd nämligen vad som står på stenen. Texten på gravstenen i Örsjö lyder som följer, bokstavsgrant avskrivet från textskölden på framsidan:

HEMMANSEGAREN

MÅRTEN ANDERSS.

N° 8-9 ÖRSJÖ

F. 18/6 1822 D. 22/4 1898

HUSTRU

KARNA ANDERSS.

F. 24/3 1832 D. 15/2 1870

SAMT 6 BARN

Text på grenarna:

Vänster sida:

MARIA CHRIST.

MAGNUS

NILS

Höger sida:

ANNET

KAROLINA

ANDERS

Vilken information får vi då av stenen? Förutom att vi får reda på att det är Mårten Andersson och Karna Andersdotter som vilar här ihop med Anders, Nils, Carolina, Annette, Magnus och Maria Christina så får vi även veta att Mårten var hemmansägare vilket berättar att han ägde sin gård och mark. Fastighetens beteckning finns också utskrivet: Örsjö nr: 8 – 9. Därutöver får vi veta när både Mårten och Karna var födda och när de dog. Denna information utgör mina första ledtrådar när det gäller kartläggningen av familjen, och som jag sedan använder när jag söker mig in i arkiven för att nå djupare information om människorna bakom stenen och för att kunna sätta in dem i ett socialt sammanhang.

5.2. Att följa gravstenens ledtrådar

Med hjälp av uppgifterna på gravstenen söker jag upp Mårten i *Örsjö Död- och begravningsbok*. Där får jag reda på var han bodde vilket jag visserligen visste från stenen men det är bra att dubbelkolla och jag får dessutom reda på vilken sida i *Husförhörslängden* han var antecknad på när han avled. Han har här titeln lantbrukare. Dessutom får jag informationen att han begravs den 27 april men ingen dödsorsak. Här får jag även ledtrådar till hur det såg ut i trakten när det gäller sjukdom och dödlighet genom att studera hur många andra som dog samtidigt och av vilka orsaker, om detta står angivet. Vilka sjukdomar härjade, blev befolkningen gammal, dog många i barnsäng och vid födseln?

Därefter går jag vidare och söker upp honom i *Husförhörslängden* för 1894-1899 där jag får fram hur hushållet såg ut när Mårten avled 1898. Längden berättar att vid hans död bor dottern Mathilda född 1862 hos honom, men även f.d. åbon Nils Andersson med hustru och fyra barn i åldern 1-17 år, vilka troligtvis hjälpte till med bruket av jorden. Därutöver hittar jag att de vaccinerats mot koppor samt vilka kunskaper om kristendomen och innantilläsning som prästen ansåg de hade. Att Mårten ägde gården finns angett och följer man sedan husförhörslängderna bakåt i tiden får man även veta gårdens storlek och vilket tionde av spannmål gården skulle ge kyrkan. Till exempel hade Nr: 8 3/8 Örsjö 63 tunnland jord vilket motsvarar ca 31 hektar, en ganska vanlig gårdsstorlek efter skiftesreformen. Många arbetare, drängar och pigor ser jag i husförhörslängderna, och att de bara stannar något år på gården vilket väcker frågor om orsaken till detta.

Jag följer längderna bakåt i tiden tills jag når Mårtens födelse och fortsätter även ytterligare några år bakåt för att dessutom kartlägga hans föräldrar och syskon och få en bild av hur Mårten hade det som barn. Jag är också intresserad av vad han fick med sig från föregående generationer i form av arv av pengar och fasta tillgångar eller i form av immateriella värden som värderingar, normer och tankar som han kanske fått ärva. När jag följer längderna bakåt antecknar jag alla barn som jag hittar, och följer upp dessa i *Födelseböckerna* för att se vem som blir faddrar och gudmödrar till dessa. Jag finner att det oftast är Mårten eller hans hustrus syskon och syskonbarn som får den äran vilket var vanligt.

Han och hans hustru får totalt tio barn, en inte alltför ovanlig företeelse under 1800-talet.

Tyvärr så finner jag också, som hos många andra familjer att flera av barnen dör före Mårten och hans hustru. Det är flera olika orsaker som förkortar barnens liv, som till exempel hjärninflammation, mässling och scharlakansfeber, sjukdomar som idag oftast är

lättbehandlade och ovanliga men vilka under denna tid var så farliga att bara tre barn överlevde föräldrarna. Detta ger en bild av hur sjukdomar kunde härja och hur svårt det var att behandla sjukdomarna på denna tid. Döden ingick i livet på ett helt annat sätt än det gör idag och att få barn eller inte sågs på ett helt annat sätt. Att få många barn innebar att chansen ökade att några av barnen skulle överleva sjukdomarna som härjade men det innebar tyvärr också ökad risk för att modern skulle avlida i barnsäng och att familjen emellanåt skulle behöva svälta om inte gården kunde försörja familjen.

Efter att ha tittat i kyrkoböckerna efter ledtrådar som kan ge mig nya insikter om människorna bakom stenen i Örsjö går jag nu vidare till en annan källa som också hör till döden, nämligen *bouppteckningen* efter den döde. Denna kan ge nya ledtrådar och upptäckter eftersom den är ett avtryck av vad som fanns hos en person vid dennes död.

Bouppteckningen för Mårtens hustru som avled den 15 februari 1870 visar vad de ägde mitt i livet vid hennes död när hon var nära 38 år gammal. Jag har inte detaljstuderat denna men nämnas kan att det finns en del utlånade pengar och både guld, silver samt siden som kan tyda på en relativ rikedom.⁸ Det verkar som att gården gav bra avkastning och att Mårten var en framgångsrik jordbrukare. Att han lånade ut pengar kan tyda på att han var en generös person som hade det gott beställt men samtidigt att andra inte hade det så lätt under samma tid.

För att få en utökad bild av Mårtens sociala sammanhang återgår jag till kyrkoböckerna och tittar parallellt på hans syskon vilka jag upptäcker när jag följer husförhörslängderna bakåt. Hans syster Bengta flyttar till N. Vallösa och står vid sin död 1902 antecknad som änka och kapitalist. Med detta menas troligen att hon inte var fattig och behövde försörjas av andra utan kunde leva på de pengar, det kapital, som hon ärvt och fick in på gården i N. Vallösa som hon arrenderade ut till bl.a. Mårten och sedan till hans barn. Änkor var myndiga kvinnor vid denna tid som kunde styra över sina egna pengar i motsats till de gifta som var omyndiga och underställda maken. Dessutom hade hon som alla andra syskon ärvt en del av sin föräldragård vilken också brukades av Mårten. En av förklaringarna till att inte delarna såldes till ett syskon kan vara att familjen höll ihop och ingen såg ett behov av att frigöra sig från de andra. Men en annan förklaring kan vara att det inte fanns ekonomiska resurser till att köpa ut syskonen. Detta ger ledtrådar till hur arv och arrende av gårdar kunde se ut under denna tid.

⁸ Arkiv Digital: Vemmenhögs häradsrätt FIIa:120 (1870-1870) Bild 2270/sid 225 (AID: v160155.b2270.s225, NAD: SE/LLA/10068)

De av Mårtens barn som överlever honom följer jag sedan framåt så långt det går för sekretessen. I *Husförhörslängden för Malmö Sankt Petri 1896-1900* finner att sonen Nils antar namnet Monteau den 16/8 1900. Eftersom sekretessbestämmelserna stänger andra möjligheter så gör jag en sökning på internet och hittar då att det ska finnas en årsskrift utgiven av Ljunits- och Herrestads hembygdsmuseum där han ska finnas omnämnd. Författare är bl.a. en ättling till Mårten som skriver vad hon vet om Mårtens son Nils Monteau och hans affärer i Malmö. Varför han byter namn hittar jag ingen information om, men kanske är det för att han har företag i Malmö som han lättare vill förknippas med, vilket säger lite om det företagsamhälle som fanns då, och i kontakterna med utländska företag var namnet Monteau kanske finare och lättare att använda än Mårtensson. Jag tror dock inte det har med ett avståndstagande till sitt förflutna att göra.

Jag får även reda på hur det går för Mårtens dotter Mathilda eftersom hon bor hos Nils och gifter sig 1903, med vem och varifrån han kom. Eftersom hennes make har det ovanligare efternamnet Ekestam kan jag genom det alfabetiska registret över bouppteckningarna i Malmö hitta fram till både Nils och Mathildas dödsår och genom hemsidan www.svenskagravar.se/ får jag fram att de gravsatts i samma grav ihop med två barn som Mathilda fått men som dött tidigt. Bouppteckningarna visar att Mathilda inte fick några barn som överlevde henne. Eftersom jag ur hennes bouppteckning får fram när hennes make dör kan jag, trots att sekretessen begränsar vilka böcker som finns tillgängliga via SVAR och SCB-utdrag, få fram att han valde att begå självmord genom hängning.⁹ Efter att jag kom fram till detta har även SCB-utdrag för det år som Mathilda och Nils dog också lagts ut på internet. Att familjen var viktig verkar ha styrt både Mårtens och hans barns liv för från att Mårten föddes till hans barn dör genomsyras källorna av bilden att familjen är viktig, de bor tätt ihop, hjälper varandra, begravs nära varandra eller i släktingars gravar.

Men låt oss kort återvända till stenen på kyrkogården i Örsjö. Trädstammar som gravmonument levde fram till omkring 1900-1910-talet (Rosengren & Striner 2013: s. 22). Men det är mycket svårt att avgöra när stenen i Örsjö är tillverkad. En gissning är att stenen är ditsatt efter Mårtens död 1898 med anledningen av dess utformning med avsågade grenar med tidigare avlidna barnens namn på. Det sist avlidna barnet som finns omnämnt på stenen dog 1876. Men samtidigt är placeringen av hennes namn lite udda då det är inhugget i grenen som bär kransen så att namnet hamnar på ovansidan av stenen och inte på en gren på sidan av

⁹ Riksarkivet SVAR: Statistiska Centralbyrån (SCB) - samlingspost, Utdrag ur födelse-, vigsel- och dödböcker 1860-1949, SE/RA/420401/01/H 1 AA/2860 (1935), bildid: A0032699_00733

stammen. Detta skulle kunna tyda på att det huggits in efter att stenen tillverkats och satts på plats. I så fall skulle stenen ha tillverkats i samband med att barnet som avled 1872 gravsattes. Men eftersom barnadödligheten var relativt stor på denna tid och Mårten 1876, när sista barnet begravdes, hade ett barn som var bara 10 år, och som då inte skulle fått en egen gren om barnet avlidit före honom, så lutar det mest åt att stenen tillverkats efter Mårtens död. Kanske har det funnits en annan sten eller ett annat minnesmärke tidigare som markerat graven, och jag kan tänka mig att de överlevande barnen i så fall velat hedra sin familj och bekostat en finare sten. Att modellen är relativt ovanlig gör att den sticker ut på kyrkogården. Detta gör den mer synlig och kanske var det avsiktligt att den skulle vara det för att visa att familjen hade råd med ett unikt minnesmärke.

5.3. Den kronologiska berättelsen

I detta avsnitt sammanställer jag den information som jag fått fram genom att följa upp olika ledtrådar och undersöka olika informationskällor i ett kronologiskt förlopp. Genom att pussla ihop ledtrådarna som jag får från undersökningen av de olika faser som Mårten och hans familj genomlever så får jag en bild av hur livet kan ha sett ut vid olika tidpunkter och deras livserfarenheter. Genom att klargöra biografien kronologiskt blir det lättare att också jämföra med vad som sker i samtiden.

Födelse och bakgrund

Mårten föddes 15/6 1822 på Örsjö nr 8¹⁰. Hans fader var Anders Jönsson som även han föddes i Örsjö 12/11 1773, men då på den gamla gården med nummer 8.¹¹ Mårtens moder var Metta Jönsdotter född 22/1 1780 född i Solberga.¹² I Örsjö husförhörlängd 1818-1827 står felaktigt att hon ska vara född i Örsjö.¹³

På de kartor över Örsjö med tillhörande handlingar som upprättats genom åren finner jag att redan 1807, när enskiftesprotokollen i Örsjö by skrevs, så sambrukades nr 8 och 9 av de dåvarande ägarna.¹⁴ Enskiftet innebar att gårdarnas marker, som genom åren blivit uppdelade i allt mindre och mindre tegar, ibland så smala som 2-3 meter, vilket gjorde jordbruket

¹⁰ Arkiv Digital: Villie CI:2a (1740-1838) Bild 77/sid 33 (AID: v113051.b77.s33, NAD: SE/LLA/13452)

¹¹ Arkiv Digital: Villie CI:2a (1740-1838) Bild 66/sid 11 (AID: v113051.b66.s11, NAD: SE/LLA/13452)

¹² Arkiv Digital: Solberga CI:1 (1771-1816) Bild 20/sid 31 (AID: v112054.b20.s31, NAD: SE/LLA/13359)

¹³ Arkiv Digital: Örsjö AI:3 (1818-1827) Bild 27/sid 23 (AID: v113825.b27.s23, NAD: SE/LLA/13511)

¹⁴ Lantmäteriet: Lantmäteriet akt 12-ÖRS-6 Enskiftet 1807

svårskött samlades ihop kring gårdarna som flyttades ut så att gårdarna låg utspridda istället för att som tidigare ha legat tätt ihop i byn. Jordbruket var före storskiftet 1757, enskiftet 1807 och laga skifte 1827 genomförande ineffektivare, eftersom redskap och dragdjur skulle flyttas mellan många småtegar via vägar och stigar som tog en del åkermark i anspråk. Även gränsmarkeringar tog en del av marken i anspråk så den odlingsbara ytan minskade och delägarna till tegarna blev allt mer beroende av varandra. Om en brukare inte höll efter sitt ogräs kunde detta drabba de andra liksom växtsjukdomar som smittade lättare mellan de små tegarna. Vid jordbearbetningen kunde grannens tegar också lätt skadas på grund av att tegarna var så smala och svåra att ta sig till. Dessa villkor gjorde en rationalisering av jordbruket svårt (Hellspong & Löfgren 1995: s. 61-62).

Enskiftet innebar att Örsjö 8 och 9 kom att flyttas ut från bykärnan och ligga i närheten av varandra men de delades med tiden upp och samlades ihop vid olika arvstillfällen och vid köp så det tidvis fanns ett flertal fastigheter med numreringen 8 och 9. Därför är det inte helt lätt att följa hur gårdarna ägts och vem som bott i vilka fastigheter. Utflyttningen innebar stora förändringar när den samlade bybebyggelsen ersattes av enskilda, utspridda gårdar. Den klyvning av markerna som ledde fram till dessa reformer tog ny fart eftersom marken indelats i större tegar som återigen kunde delas. Delningen av markerna efter skiftesreformerna ledde på vissa platser även till att nya små byar och hussamlingar uppstod (Hellspong & Löfgren 1995: s. 62-63). Att byarna splittrades innebar även att närheten mellan gårdarna som funnits tidigare försvann. Det gick inte längre att bara gå utanför dörren så var du i byn utan nu fick du gå allt längre för att komma till byn. Så det är ett förändrat Örsjö som Mårten föds och sen växer upp i, och förändringarna fortsätter.

I Örsjö kyrkby fanns det mest nödvändiga för invånarna, förutom kyrkan fanns bland annat smedja och skolhus. Skolan kom att förbli i kyrkbyn långt efter att stationssamhället växt fram och det är i kyrkbyn Mårten och hans barn fick gå i skolan.

Tidigt föräldralös med brodern som förmyndare – 1822-1840

Den 13 december 1822, samma år som Mårten föddes, avlider hans far efter att ha fallit i en brunn på Örsjö Nr: 23.¹⁵ Året efter den 20 maj¹⁶ avlider hans mor av nervfeber, som är en smittsam febersjukdom orsakad av salmonellavirus och kallas även tyfus eller tyfoidfeber.¹⁷

¹⁵ Arkiv Digital: Örsjö CI:1 (1786-1860) Bild 146 (AID: v113840.b146, NAD: SE/LLA/13511)

¹⁶ Arkiv Digital: Örsjö CI:1 (1786-1860) Bild 147 (AID: v113840.b147, NAD: SE/LLA/13511)

¹⁷ Slaktforskaren.se: <http://slaktforskaren.se/slaktforskning/dodsorsaker/>

Nervfeber var en relativt vanlig dödsorsak enligt dödböckerna. Innan Mårten är ett år gammal blir han alltså föräldralös. Anders och Metta hade då fått följande barn:

- Nils 1799¹⁸-1829¹⁹ dödsorsak: nervfeber
- Karna 1801²⁰-1804²¹ dödsorsak: koppor
- Jöns 1804²²
- Karna 1806²³-1823²⁴ dödsorsak: nervfeber
- Tufve 1809²⁵-1810²⁶ dödsorsak: koppor
- Bengta 1813²⁷
- Ola 1816²⁸
- Elna 1820²⁹-1829³⁰ dödsorsak: nervfeber
- Mårten 1822

Brodern Jöns blir den som övertar gården och han gifter sig 1824 med Bengta Nilsdotter från Slimminge³¹ och får barnen Metta 1825, Anders 1826, Anna Malena 1831, Nils 1832 och Bengta 1835³². Jöns avlider den 10 april 1840³³ av fallandesot, d.v.s. epilepsi.

Mårten växte upp som föräldralös hos sina syskon med brodern Jöns som fosterfar hos vilken han bodde under sina första 18 år. Jöns fick egna barn som var nästan jämgamla med Mårten så för Mårten har det varit som att vara en del av en riktigt stor familj, kanske har han känt det som att broderns barn varit hans syskon. Att familjen och minnet efter de döda verkar ha varit viktig för Mårten grundlades kanske under denna period. Mårten upplevde att flera av hans syskon avled under hans uppväxt. Någon gravsten efter hans föräldrar och syskon har jag inte hittat. Redan som spädbarn ärvde han en del av föräldragården vilket nog har inneburet att familjen har varit ännu mer viktig eftersom de alla hade en del av gården i sin ägo. Att inte

¹⁸ Arkiv Digital: Villie CI:2a (1740-1838) Bild 70/sid 19 (AID: v113051.b70.s19, NAD: SE/LLA/13452)

¹⁹ Arkiv Digital: Örsjö CI:1 (1786-1860) Bild 149 (AID: v113840.b149, NAD: SE/LLA/13511)

²⁰ Arkiv Digital: Örsjö CI:1 (1786-1860) Bild 20 (AID: v113840.b20, NAD: SE/LLA/13511)

²¹ Arkiv Digital: Örsjö CI:1 (1786-1860) Bild 138 (AID: v113840.b138, NAD: SE/LLA/13511)

²² Arkiv Digital: Villie CI:2a (1740-1838) Bild 71/sid 21 (AID: v113051.b71.s21, NAD: SE/LLA/13452)

²³ Arkiv Digital: Villie CI:2a (1740-1838) Bild 71/sid 21 (AID: v113051.b71.s21, NAD: SE/LLA/13452)

²⁴ Arkiv Digital: Örsjö CI:1 (1786-1860) Bild 147 (AID: v113840.b147, NAD: SE/LLA/13511)

²⁵ Arkiv Digital: Örsjö CI:1 (1786-1860) Bild 27 (AID: v113840.b27, NAD: SE/LLA/13511)

²⁶ Arkiv Digital: Örsjö CI:1 (1786-1860) Bild 141 (AID: v113840.b141, NAD: SE/LLA/13511)

²⁷ Arkiv Digital: Villie CI:2a (1740-1838) Bild 73/sid 25 (AID: v113051.b73.s25, NAD: SE/LLA/13452)

²⁸ Arkiv Digital: Villie CI:2a (1740-1838) Bild 74/sid 27 (AID: v113051.b74.s27, NAD: SE/LLA/13452)

²⁹ Arkiv Digital: Villie CI:2a (1740-1838) Bild 75/sid 29 (AID: v113051.b75.s29, NAD: SE/LLA/13452)

³⁰ Arkiv Digital: Örsjö CI:1 (1786-1860) Bild 149 (AID: v113840.b149, NAD: SE/LLA/13511)

³¹ Arkiv Digital: Örsjö AI:3 (1818-1827) Bild 27/sid 23 (AID: v113825.b27.s23, NAD: SE/LLA/13511)

³² Arkiv Digital: Örsjö AI:4 (1827-1836) Bild 41/sid 36 (AID: v113826.b41.s36, NAD: SE/LLA/13511)

³³ Arkiv Digital: Örsjö CI:1 (1786-1860) Bild 155 (AID: v113840.b155, NAD: SE/LLA/13511)

brodern som övertog gården löste ut syskonen kan bero på att han inte hade råd men även att familjen höll ihop så att behovet inte fanns.

Åren som dräng 1840-1854

1840 flyttar Mårten till Skurup nr 11 där han blir dräng.³⁴ Redan 1841 flyttar han sedan vidare, enligt husförhörslängden för Skurup 1840-1845 ska han flytta till Katslösa men det är till sin syster Bengta i Sjörup på gården Norra Vallösa 3 han flyttar.³⁵ Dit har hon flyttat 1835³⁶ och gift sig med dess ägare Anders Pehrsson född 1794. Denne Anders Pehrsson hade en tvist med Jöns angående arrende för den del av gården i Örsjö som Bengta hade ärvt efter fadern.³⁷ Medan Mårten är dräng här så blir Bengta änka när maken Anders avlider 1845.³⁸

Mårten flyttar in 1841 och 1845 blir alltså Bengta änka. Att Bengtas make Anders Pehrsson tvistade med Jöns om arrendet för Bengtas del i föräldragården kan tyda på att Jöns inte hade det så bra ekonomiskt. Kanske hade han inte råd att betala, och då hade han kanske inte råd att lösa ut syskonen från föräldragården.

Äktenskap med Karna Andersdotter 1854-1870

1854³⁹ återvänder Mårten till Örsjö i samband med att han gifte sig med Karna Andersdotter. Karna var född 1832 i Slimminge, dotter till Anders Svanström och Kjerstina Andersdotter.⁴⁰

Mårten och Karna fick därefter följande barn:

- Mathilda 12/4 1855⁴¹
- Anders 16/8 1856⁴²
- Elise 18/2 1858⁴³
- Nils 30/7 1859 som avlider efter bara 14 timmar och därför får nöddop av barnmorskan Anna Jöransdotter i Nyborg.⁴⁴
- Carolina 10/11 1860⁴⁵

³⁴ Arkiv Digital: Skurup AI:7 (1840-1845) Bild 34/sid 29 (AID: v111754.b34.s29, NAD: SE/LLA/13349)

³⁵ Arkiv Digital: Sjörup AI:8 (1836-1843) Bild 131/sid 140 (AID: v111610.b131.s140, NAD: SE/LLA/13338)

³⁶ Arkiv Digital: Sjörup B:2 (1813-1842) Bild 27/sid 47 (AID: v111623.b27.s47, NAD: SE/LLA/13338)

³⁷ Arkiv Digital: Vemmenhögs häradsrätt FIIa:90 (1840-1840) s. 74ff

³⁸ Arkiv Digital: Sjörup CI:5 (1836-1860) Bild 79 (AID: v111632.b79, NAD: SE/LLA/13338)

³⁹ Arkiv Digital: Örsjö AI:10 (1853-1860) Bild 30/sid 26 (AID: v113832.b30.s26, NAD: SE/LLA/13511)

⁴⁰ Arkiv Digital: Slimminge CI:3 (1814-1837) Bild 138/sid 271 (AID: v111835.b138.s271, NAD: SE/LLA/13352)

⁴¹ Arkiv Digital: Örsjö CI:1 (1786-1860) Bild 107 (AID: v113840.b107, NAD: SE/LLA/13511)

⁴² Arkiv Digital: Örsjö CI:1 (1786-1860) Bild 111 (AID: v113840.b111, NAD: SE/LLA/13511)

⁴³ Arkiv Digital: Örsjö CI:1 (1786-1860) Bild 115 (AID: v113840.b115, NAD: SE/LLA/13511)

⁴⁴ Arkiv Digital: Örsjö CI:1 (1786-1860) Bild 121 (AID: v113840.b121, NAD: SE/LLA/13511)

Första april 1862⁴⁶ avlider deras förstfödda barn Mathilda, knappt 7 år gammal, i mässling hos sin faster Bengta i Norra Vallösa och gravsätts på nuvarande Sjörups gamla kyrkogård på samma gravplats som Anders Pehrsson begravts 1845. Det finns än i dag en gravsten över Mathilda där med inskriptionen:

Minne
åt
Mathilda Mårtensson
född på no 9 Örsjö d. 9 april
1855 död å No 3 Vallösa
d. 1 april 1862
Sörjd af föräldrar syskon
och en öm foster moder

Vad som står på gravstenen är hämtat från en inventering gjord 1996 och som finns tillgänglig på internet⁴⁷. Enligt stenen skulle hennes födelsedatum vara 9 april och inte 12 april som det står i böckerna. Om det står fel på stenen eller den är fel avläst kan jag inte avgöra utan att själv kontrollera det på plats. Men eftersom stenen, vid mitt besök där, är beväxt av lava måste den tvättas för att kunna läsas så jag nöjer mig med att fotografera den. Mårtens syster Bengta hade inga egna barn och hennes make hade redan före äktenskapet med Bengta, tagit hand om två barn, som var släkt med honom, som fosterbarn enligt husförhörlängderna. Sista raden på stenen tyder på att det var meningen att Mathilda skulle vara fosterbarn där också men hon hann inte skrivas in i husförhörsböckerna för Sjörup (som Vallösa tillhör) utan det finns bara en anteckning i dödboken att hon avlidit.

- Mathilda 2/9 1862⁴⁸

Nästa barn som föds får också namnet Mathilda. Det var vanligt på denna tid att återanvända avlidna syskons namn, en vana som kan verka märklig i dagens samhälle. Namngivningen var ett sätt att hedra avlidna familjemedlemmar och släktingar. Därför döptes barn ofta till samma förnamn som mor- och farföräldrar etc. Så egentligen är inte det yngre barnet uppkallat efter det avlidna syskonet utan båda har fått sitt namn efter samma släkting (Frenning, 1986: s. 5ff).

⁴⁵ Arkiv Digital: Örsjö CI:1 (1786-1860) Bild 127 (AID: v113840.b127, NAD: SE/LLA/13511)

⁴⁶ Arkiv Digital: Örsjö FI:1 (1861-1893) Bild 6 (AID: v113847.b6, NAD: SE/LLA/13511)

⁴⁷ Genealogi.se [hemsida]: http://www.genealogi.se/gravproj/Gravsokview.php?g_id=147006

⁴⁸ Arkiv Digital: Örsjö CI:3 (1861-1887) Bild 11 (AID: v113842.b11, NAD: SE/LLA/13511)

- Annette 14/6 1864⁴⁹
- Nils 30/4 1866⁵⁰ Återigen återanvänder de namn efter ett avlidet syskon.
- Magnus 20/4 1868⁵¹
- Maria Christina 5/2 1870⁵²

32 år gammal äktade Mårten den 22 år gamla Karna och under äktenskapet fick Mårten uppleva att hon födde tio barn men tyvärr dog också några av dem. Gården frodades under äktenskapet med Karna och det verkar som att familjen levde ett bra liv. Han skickade alltså sin äldsta dotter till sin syster Bengta. Varför kan jag inte veta exakt men Bengta hade inte egna barn vilket troligen spelar in. Mårten hade då fyra barn och hustrun var gravid igen så kanske behövde de avlastas samtidigt som Bengta fick en liten flicka att hjälpa till hos sig. Hela tiden bor familjen nära varandra, hjälper varandra och begravs nära varandra eller på släktingars gravplatser. Detta följer slakten från att Mårten föds tills hans ättlingar dör.

Änkling 1870-1898

1870 kom att bli ett sorgens år för Mårten. Den 5 februari⁵³, samma dag som Maria Christina föds, avlider Magnus, knappt två år gammal, av scharlakansfeber som är en bakteriesjukdom som förr var fruktad men som idag lätt behandlas med antibiotika.⁵⁴ Fem dagar senare, den 10 februari⁵⁵, avlider Maria Christina bara fem dagar gammal och den 15 februari⁵⁶ avlider Mårtens hustru Karna. Det anges inga dödsorsaker för varken Maria Christina eller Karna men spädbarnsdöden och risken att avlida i barnsäng var hög. Alla tre begravs samma dag den 2 mars. Att kunna resa sig och fortsätta livet efter en sådan händelse kräver en stark person men Mårten hade små barn att tänka på vilket kan ha hjälpt till. Dottern Carolina avlider året efter, den 10 mars 1871⁵⁷ tio år gammal. Sonen Anders avlider 3 februari 1872⁵⁸ av hjärninflammation 15 år gammal. Dottern Annette avlider 14/7 1876⁵⁹ 12 år gammal.

⁴⁹ Arkiv Digital: Örsjö CI:3 (1861-1887) Bild 26 (AID: v113842.b26, NAD: SE/LLA/13511)

⁵⁰ Arkiv Digital: Örsjö CI:3 (1861-1887) Bild 38 (AID: v113842.b38, NAD: SE/LLA/13511)

⁵¹ Arkiv Digital: Örsjö CI:3 (1861-1887) Bild 49 (AID: v113842.b49, NAD: SE/LLA/13511)

⁵² Arkiv Digital: Örsjö CI:3 (1861-1887) Bild 56 (AID: v113842.b56, NAD: SE/LLA/13511)

⁵³ Arkiv Digital: Örsjö FI:1 (1861-1893) Bild 24 (AID: v113847.b24, NAD: SE/LLA/13511)

⁵⁴ 1177 Vårdguiden [hemsida]: <http://www.1177.se/Fakta-och-rad/Sjukdomar/Scharlakansfeber/>

⁵⁵ Arkiv Digital: Örsjö FI:1 (1861-1893) Bild 24 (AID: v113847.b24, NAD: SE/LLA/13511)

⁵⁶ Arkiv Digital: Örsjö FI:1 (1861-1893) Bild 24 (AID: v113847.b24, NAD: SE/LLA/13511)

⁵⁷ Arkiv Digital: Örsjö FI:1 (1861-1893) Bild 26 (AID: v113847.b26, NAD: SE/LLA/13511)

⁵⁸ Arkiv Digital: Örsjö FI:1 (1861-1893) Bild 27 (AID: v113847.b27, NAD: SE/LLA/13511)

⁵⁹ Arkiv Digital: Örsjö FI:1 (1861-1893) Bild 35 (AID: v113847.b35, NAD: SE/LLA/13511)

Att förlora två barn och hustru under samma månad och att begrava alla tre på samma dag måste ha präglat Mårten på något sätt. Att han trots att han bara var 48 år gammal valde att inte gifta om sig kan tyda på en rädsla för att förlora ytterligare en hustru men samtidigt även på en styrka. Han var kanske nöjd med de barn som trots allt levde och önskade kanske inte att få fler. Mårten stod kvar med små barn att uppfostra. Han var van vid att uppfostras av sina syskon så detta präglade kanske hans val att inte gifta om sig. Gården var inte fattig för i bouppteckningen efter hans hustru finns både guld och silver omnämnt.

Efterlevande

Endast tre barn överlever Mårten som utan att ha gift om sig avlider 76 år gammal den 22/4 1898⁶⁰ som brukare på 8 & 9 Örsjö. Mathilda stannade kvar hos sin far så länge han levde, kanske övertog hon rollen som husfru efter sin storasyster Elise som fick bli det efter moderns död men som gifte sig och flyttade ifrån Örsjö.

Dottern Elise gifter sig 1879⁶¹ med Ola Andersson från Skivarp och får i Bara, dit de flyttar, två barn: 1880 föds Hortense Karolina och 1883 Agda Eufemia.⁶² Elise och Ola köper gården i Vallösa av sin bror Nils och flyttar dit från Bara 1902.⁶³ De avlider där 1919 respektive 1916.⁶⁴ Dottern Hortense övertar då gården ihop med sin man Olof Andersson. 1905⁶⁵ hade Hortense och Olof fått dottern Elsa Ebba Ingeborg som dör barnlös 1991. Hon testamenterar sina ägodelar och fastigheten till Ljunits- och Herrestads hembygdsförening som tyvärr inte kan ta emot allt utan en del går till Allmänna Arvsfonden. Men det hade varit intressant att studera de delar som finns i dag bevarat hos Ljunits- och Herrestads Hembygdsförening för att se om det finns något kvar som kan knytas bakåt till Mårten och hans närmsta familj. Familjerna Andersson är gravsatta på kyrkogården i Vallösa på samma gravplats. De tre gravstenarna är formade som uppslagna böcker i svart granit/diabas vilandes på fyrkantiga låga pelare. Framför gravstenarna finns fem gravkar som också är av svart granit/diabas. Gravplatsen är omgärdad av en låg buxbomshäck med två stenpelare och en metallgrind mitt fram.

⁶⁰ Arkiv Digital: Örsjö FI:2 (1894-1927) Bild 130/sid 9 (AID: v382478.b130.s9, NAD: SE/LLA/13511)

⁶¹ Arkiv Digital: Örsjö EI:2 (1861-1887) Bild 29 (AID: v113845.b29, NAD: SE/LLA/13511)

⁶² Arkiv Digital: Bara AI:20 (1875-1883) Bild 10/sid 5 (AID: v108371.b10.s5, NAD: SE/LLA/13019)

⁶³ Arkiv Digital: Sjörup B:6 (1895-1918) Bild 300/sid 26 (AID: v111627.b300.s26, NAD: SE/LLA/13338)

⁶⁴ Arkiv Digital: Sjörup Alla:3 (1914-1930) Bild 1620/sid 150 (AID: v271304.b1620.s150, NAD: SE/LLA/13338)

⁶⁵ Arkiv Digital: Sjörup Alla:3 (1914-1930) Bild 1620/sid 150 (AID: v271304.b1620.s150, NAD: SE/LLA/13338)

Dottern Mathilda flyttar 1900 till Malmö från Örsjö samtidigt med att hennes broder Nils flyttar dit.⁶⁶ 1903 vigs hon med klockaren, organisten samt sergeanten Anders Georg Ekestam född i V. Nöbbelöv 1867⁶⁷, son till Klockaren Carl Carlsson och Metta Olsdotter⁶⁸ som finns omnämnda som ett av Nils Mårtenssons dopvittnen respektive som hans gudmor 1866.⁶⁹ Att makens föräldrar omnämns som dopvittnen och gudmor innebär att de har stått Mårtens familj nära redan då. Mathilda och Anders Georg fick två barn, Anders George 1905⁷⁰ och Knut 1906⁷¹ som tyvärr båda avlider i spädd ålder och familjen förblir barnlös. Anders Georg väljer att ända sitt liv genom hängning 1935⁷² och Mathilda avlider av okänd orsak 1944.⁷³

Sonen Nils flyttar 1890⁷⁴ till sin fasters gård i Vallösa och blir arrendator och därefter ägare till gården. Han säljer sedermera gården till sin syster Elise varefter han flyttar till Malmö där han blir fabrikör och tar efternamnet Monteau. I fastigheten som han köper i Malmö i hörnet S. Förstadsgatan – Spårvägsgatan driver han affärer, bl.a. försäljning av vin och sprit samt tapeter, färg och kemikalier samt en tid även blommor. Senare startar han även droskrärelse och mäklarverksamhet. Han förblir ogift och avlider 1944.⁷⁵ (Se även Andersson & Bengtsson 1989).

Mathilda med familj och Nils begravs på St. Pauli södra kyrkogård i Malmö på samma gravplats, men eftersom gravrätten gick ut 2003 finns inget kvar ovan jord. Den röjdes helt efter att församlingen återfått gravrätten.⁷⁶ Tyvärr innebär detta att jag inte kan få en uppfattning om hur deras gravstenar sett ut vilket kunde varit intressant för att ge en bild om de också fått ovanliga modeller av stenar resta över sig.

Genom att skriva familjens historia i kronologisk följd kan jag lättare se vad som hände när och hur gamla personerna var vid händelserna. Det underlättar när jag ska analysera vad som

⁶⁶ Arkiv Digital: Malmö Sankt Petri Alla:11 (1896-1900) Bild 2570/sid 253 (AID: v103948.b2570.s253, NAD: SE/MSA/00619)

⁶⁷ Arkiv Digital: Malmö Sankt Pauli Alla:492 (1899-1909) Bild 2290/sid 274 (AID: v265162.b2290.s274, NAD: SE/MSA/00618)

⁶⁸ Arkiv Digital: Västra Nöbbelöv Cl:3 (1861-1894) Bild 27/sid 123 (AID: v113230.b27.s123, NAD: SE/LLA/13477)

⁶⁹ Arkiv Digital: Örsjö Cl:3 (1861-1887) Bild 38 (AID: v113842.b38, NAD: SE/LLA/13511)

⁷⁰ Arkiv Digital: Malmö Sankt Pauli Cl:11 (1905-1906) Bild 85/sid 81 (AID: v103762.b85.s81, NAD: SE/MSA/00618)

⁷¹ Arkiv Digital: Malmö Sankt Johannes Cl:1 (1906-1908) Bild 140/sid 8 (AID: v103645.b140.s8, NAD: SE/MSA/00617)

⁷² Riksarkivet SVAR: Statistiska Centralbyrån (SCB) - samlingspost, Utdrag ur födelse-, vigsel- och dödböcker 1860-1949, SE/RA/420401/01/H 1 AA/2860 (1935), bildid: A0032699_00733

⁷³ Arkiv Digital: Rådhusrätten i Malmö 1 F2A:249 (1944-1944) Bild 52 (AID: v499925a.b52, NAD: SE/MSA/00811)

⁷⁴ Arkiv Digital: Örsjö B:3 (1882-1894) Bild 31/sid 51 (AID: v113839.b31.s51, NAD: SE/LLA/13511)

⁷⁵ Arkiv Digital: Rådhusrätten i Malmö 1 F2A:249 Bouppteckning (1944-1944) Bild 47 (AID: v499925a.b47, NAD: SE/MSA/00811)

⁷⁶ Privata källor: Mailkontakt med Kyrkogårdsförvaltningen i Malmö 2015-01-23

hänt och hur detta kan ha upplevts av familjen. Genom hela Mårtens liv verkar familjen ha spelat en stor roll. Kanske inget ovanligt för tiden men här är känslan mycket starkare än när jag har studerat andra familjer. Från att han blivit föräldralös och genom hela hans liv så lever han tätt ihop med syskonen och sina barn. Mycket glädje och sorg genomlevde han, men hans gård i Örsjö blomstrade och genom bouppteckningarna för både han själv och hans hustru kan jag se att familjen hade råd till både guld och silver. Dessutom lånar han ut pengar vilket tyder på att han har en stabil inkomst. Mårten hann få två barnbarn varav det äldsta var 18 år när han avled.

5.4 Mårtens liv – en kulturanalytisk summering

Genom de ledtrådar som jag har studerat har jag fått en insikt i hur en familjs liv kunde te sig under 1800-talet. Jag har fått följa en familj, som bara var några namn på en intressant formad sten när jag började, genom deras sorg och glädje. Tråden från deras livsnystan har jag lindat av varv efter varv tills jag kom till centrum av nystat där startändan, födseln, fanns för att sedan åter nysta upp tråden med alla dess knutar och trassel på livsnystat.

Barnadödligheten var vid denna tid hög vilket avspeglar sig även hos denna familj, många barn föds men få överlever. Mårten blev föräldralös tidigt och miste många syskon före han fylldes tio år men han kom att förbli kvar i flera år på gården där han föddes och är förhållandevis bofast genom hela sitt liv. Förutom ett år då han är i Skurup så bor han antingen kvar på gården eller hos sin syster i Sjörup vilket tyder på att han trivdes med att bo och arbeta hos sin släkt.

Mårten föddes i en nyligen förändrad bygd. Gården där han föddes hade flyttats ut från byn mindre än tjugo år tidigare så det var en nybyggd gård som måste ha varit i bra skick. Men skiftet var inte enbart av godo eftersom det innebar att den gemenskap som funnits tidigare i byn förändrades. Mårten fick heller aldrig uppleva sina föräldrar och inte höra deras historier om hur det var förr innan skiftet genomfördes men kanske kunde andra i byn berätta detta för honom.

Jag fann också att det fanns ett barn som inte blivit begravt i Örsjö utan fick sin sista vila hos sin fasters make i Sjörup men detta barn fick också en fin sten med text för att bli ihågkommen. Utformningen av gravstenen i Örsjö med barnens namn tydligt utskrivet gör att det känns som att Mårten med familj tyckt att minnet av deras avlidna varit speciellt viktigt att

bevara. Kanske präglades han av att han tidigt blev föräldralös och att flera syskon dog när han var liten. Fastern hade inga egna barn och hade tidigare tagit emot fosterbarn. Kanske skickades Mathilda dit som sjuåring för att avlasta familjen även om de hade det gott ställt men även för att hjälpa fastern med diverse småsysslor.

När jag studerade bouppteckningarna över Mårtens föräldrar fann jag att alla ägodelar auktionerades ut, vissa delar återköptes av Jöns som övertog bruket av gården men mycket skingrades. När jag studerade bouppteckningen efter Mårtens hustru förutsatte jag först att delar av ägodelarna var ärvda saker men konstaterade sedan att det inte kan vara särskilt mycket som kommit från Mårtens föräldrar eftersom deras kvarlåtenskap hade auktionerats ut. Det borde innebära att mycket av det som Mårten med familj ägde var förvärvat av dem själva. Därför kan jag konstatera att familjen hade det gott ställt trots all sorg de fick genomleva.

När jag studerat de olika längderna och böckerna var jag noga med att undersöka alla sidor som berörde gården/fastigheten vilket besparade mig en del letande eftersom jag därigenom hittade anhöriga och släktingar som bodde på samma plats eller som bara var utflyttade en kort tid och blev inskrivna på samma sida igen men bara längre ner på denna. Som van forskare i kyrkoarkiven fick jag medvetandegöra mig själv på smådetaljer i böckerna som ofta missas men som kan ge ledtrådar till den vidare forskningen. Noggranna anteckningar av alla datum gav insikten att prästen fick begrava tre personer ur Mårtens familj på samma dag.

Kanske valde Mårten att inte gifta om sig eftersom han ville ära sin avlidna hustru och de barn som dött eller så orkade han inte med risken att förlora ytterligare en hustru. Det är svar jag aldrig kommer att få utan bara kan spekulera i orsakerna till. Men stenen visar att det var en familj som ville minnas sina avlidna även barnen som inte fanns kvar längre.

6. Samhället och tidsandan

6.1. Att fånga tidsandan

I detta kapitel väljer jag att arbeta med en annan skala när jag undersöker källmaterialet för att söka efter ledtrådar som kan göra det möjligt för mig att förstå den tid och det samhälle i vilken gravstenen en gång restes. Kartan över Örsjö är en ledtråd som jag nu väljer att undersöka vidare för att se om jag kan få fram ytterligare ledtrådar.

Efter att ha studerat kartor över Mårtens ägor och varit på platsen inser jag att järnvägen sträcker sig rakt över Örsjö nummer 8 och 9 som var Mårtens marker under senare delen av 1800-talet. Jag visste sedan tidigare att järnvägen haft och har stor betydelse för Örsjö och att den innebar att ett närliggande stationssamhälle byggdes upp. Därför ville jag veta mer om när järnvägen kom hit och om Mårten kan ha upplevt den. Järnvägen var en del av det moderna samhället som växte fram och hade stor betydelse för tidsandan.

Mycket nytt kom under Mårtens livstid efterhand som industrialiseringen tog fart. För att få ett djupare perspektiv på den tid Mårten levde i och de nyheter han mötte kan man studera industrialiseringen. En möjlighet att se hur Mårten påverkades av denna industriella era hade varit att studera de bouppteckningar som gjordes efter Mårten och hans hustru. Vad säger denna sammanställning av hans ägodelar om hur han påverkats av tiden? Detta är en undersökning jag tyvärr fick utesluta på grund av begränsningarna i uppsatsens omfång samt av tidsbrist. Det känns som jag bara skrapat på ytan av alla vägar som är möjliga att gå vidare med och som kan vara framtida forskningsingångar om jag vill fortsätta att studera Mårten och hans liv.

6.2. Järnvägen kommer till Örsjö

Järnvägen stod färdig 1874 efter att ha planerats redan i mitten av 1860-talet. Mårten var då 52 år gammal. Initiativet till banan togs av godsherrarna i trakten med greve Corfitz Beck-Friis på Börringe Kloster i spetsen. Bolaget Malmö-Ystads Järnväg bildades i december 1872 efter att hälften av de beräknade kostnaderna finansierats genom att en miljon riksdaler tecknats i aktier.⁷⁷ Själva bygget påbörjades i april 1873 och över 1000 personer arbetade med

⁷⁷ Svenska vattentornssällskapet [hemsida] <http://www.eber.se/ava/an60/jm.htm>

anläggandet. För att få in inkomster snabbt från järnvägen öppnades den 16 december 1874 banan för allmän godstrafik och den 21 december för allmän persontrafik. Den slutliga kostnaden för järnvägen blev ca 3,4 miljoner kronor.⁷⁸ Banan blev privatfinansierad eftersom staten inte ville ge bidrag till, vad de ansåg, en alltför finansiellt stark region.

Mårten kan knappast ha undvikit att beröras av denna byggnation eftersom spåren korsar hans mark. Järnvägen gav en god möjlighet att transportera produkter effektivare, t.ex. spannmål och andra lantbruksvaror eller skogsbruksprodukter och tegel till Malmö där det fanns möjlighet att exportera varorna utomlands (Werdenfels (red) 1990: s. 4). I stället för att transportera det som gården producerade med häst och vagn längre sträckor kunde Mårten nu låta det åka med tåget och han kunde om han var intresserad av nya maskiner beställa dessa från industrier längre ifrån, och behövde inte längre använda enbart den lokala smedens produkter. Banan fick på grund av adelns inblandning smeknamnet Grevebanan redan vid invigningen (Werdenfels (red) 1990: s.28). Dragningen speglar godsens intressen, för att kunna komma så nära dem som möjligt är inte sträckan så rakt dragen som den kunde varit. Slottsstationer skapades i Skabersjö, Börringe, Näsbyholm, Marsvinsholm och Charlottenlund. I början var maxhastigheten 30 km/h och den sex mil långa resan mellan Malmö och Ystad tog tre timmar.⁷⁹

Att järnvägen byggdes innebar att också Örsjö fick en station, där ett nytt samhälle, Rydsgård, etablerade sig. Det var vanligt förekommande att ny bebyggelse växte upp kring stationsbyggnaderna. Runt dessa stationer växte snart även industrier fram som tillverkade bl.a. maskiner till jordbruken vilka kunde utnyttja järnvägen till transporterna (Bengtsson 2013). I Skurup, som ligger nära Örsjö, växte Bröderna Anderssons gjuteri fram och försåg bl.a. Söderslätt med maskiner. I Ystad fanns sedan tidigare Ystads gjuteri som nu gynnades av de förbättrade transportmöjligheterna. När lantbrukarna beställde sina maskiner var det till stationen de fick bege sig för att hämta dem.

Stationen skulle egentligen hetat Örsjö men eftersom det redan fanns en station mellan Kalmar och Emmaboda med det namnet så döptes stationen istället till Rydsgård efter Rydsgårds Säteri i Villie socken. Det var ägaren av Rydsgårds Säteri, ryttmästare Magnus Hallenborg som gjorde att stationen fick den placeringen som den fick även om det hade funnits tankar om att den skulle placeras längre österut. 1895, tre år innan Mårten avled, blev

⁷⁸ Historiskt.nu [hemsida]: http://www.historiskt.nu/normalsp/yj/myj/myj_snabbf.html

⁷⁹ Historiskt.nu [hemsida] http://www.historiskt.nu/normalsp/yj/myj/myj_snabbf.html

stationen även slutstation för järnvägen från Trelleborg som passerade sockerbruket i Skivarp. Detta gjorde att sockerbetorna istället för att transporteras med häst och vagn hela vägen till sockerbruket kunde fraktas med tåget vilket underlättade trafiken och minskade slitaget av vägarna.

Stationen är placerad i närheten av gränsen mellan Örsjö och Villie socken, vilket samtidigt var gränsen mellan Vemmenhögs härad, som Örsjö tillhör, och Ljunits härad dit Villie hör. Längs gränsen ringlar sig Skivarpsån som en naturlig barriär. Fram till att järnvägen byggdes fanns här inte mycket mer än bron över ån, vilken ofta var i dåligt skick, och vägen till Villie kyrkby (Larsson 1994: s. 10f). Efterhand har sedan stationssamhället växt fram på båda sidor om gränsen så att den inte märks på samma sätt längre. Mest märks den numera nog när det är val då befolkningen i Rydsgård delas upp i två valdistrikt, allt efter den gamla sockenindelningen. Men även på fastighetsbeteckningarna kan det fortfarande ses då de förutom gatunamn heter antingen Örsjö eller Villie plus en sifferkombination beroende av på vilken sida av ån de ligger.

Stationen sysselsatte många personer t.ex. stationsinspektör, stationsskrivare, järnvägsbokhållare, banmästare, stationskarlar och banvaktare (Larsson 1994: s. 220ff). Redan före år 1900 fanns det i Rydsgård ett flertal handlare och hantverkare. Ett urval av titlar hos stationssamhällets befolkning vid denna tid är garvare, bagare, tunnbindare, målare, snickare, kakelugnsmakare, skomakare, skraddare, urmakare, murare, slaktare, bleckslagare, stenhuggare, vävskedsmakare, putsare och sadelmakare. En del av dessa hantverkare flyttade snart ut igen eftersom firman inte blev lönsam medan andra blev kvar en längre tid. Alla dessa personer skulle bo någonstans och allt fler hus byggdes upp runt stationen och på bägge sidor av den befintliga vägen mellan Örsjö och Villie.

Bakom hotellet med dess restaurang, som byggts 1888 för att resande med tåget skulle kunna övernatta och äta sig mätta, fanns ett torg (Larsson 1994: s. 137). Vid sekelskiftet 1900 var det torgdag varje helgfri lördag. Fyra gånger per år var det kreatursmarknad och lördagen efter pingst marknad på torget (Larsson 1994: s. 133). Ibland kom även ambulerande tivolin dit (Larsson 1994: s.22). Järnvägspersonalen skötte före 1915 posthanteringen och den enda telegrafan som fanns i samhället. Telegraflinjen följde järnvägens sträckning.

När det gäller landsvägarna var dessa oftast i dåligt skick, speciellt under hösten när betorna kördes med häst och vagn till sockerbruket i Skivarp, något som också gjorde det svårt att ta sig fram till fots. En lösning var, om det var längs järnvägssträckningen man skulle ta sig

fram, vilket var den kortaste vägen mellan Rydsgård och Skurup, att köpa en gångbiljett som gav tillåtelse att gå på järnvägsspåren. För två kronor kunde det år 1898 köpas en biljett, giltig i ett år, som gav tillåtelse till att ett obegränsat antal gånger gå på spåret mellan Skurup och Rydsgård. Den som gick på spåret hade förpliktelsen att gå ur vägen när tåget kom, lyda tillsägelser som gavs av banpersonalen samt om möjligt undanröja eventuella hinder på spåren eller rapportera dem till banpersonalen (Larsson 1994: s. 232). Mårten eller någon av hans familj kan mycket väl haft en gångbiljett. Järnvägen går ju genom Örsjö nr 8 och 9 samt leder rakt in i stationssamhället medan landsvägen var mer krokig om de skulle ta den. Dessutom var landsvägen ofta i mycket dåligt skick vilket gjorde att det var lättare att gå på spåren. Tågen var på denna tid färre, betydligt ljudigare och gick långsammare än dagens tåg, vilket gjorde att det inte var lika farligt då som nu att vistas vid spåren.

I december 1882, när Mårten var 60 år, inträffade en svår tågolycka med dödlig utgång för två personer. Ystads Allehanda skriver i en artikel den 30 december att olyckan skedde vid Örsjö ängar nära Per Jönssons gård (Larsson 1994: s.221). Detta kan ha varit nära Mårtens gård men det finns fler personer som heter Per Jönsson vid denna tid så kan jag inte vara helt säker. Kanske gjorde denna olycka att några blev mer skeptiska till att resa med tågen, det måste i alla fall nästan ha varit lika skrämmande för passagerarna då som nu vid olyckor. Men att det blev en stor händelse för traktens invånare att tala om kan jag nog rätt riskfritt hävda att det blev. Kanske hjälpte Mårtens gårdsfolk till vid olyckan om den hände nära hans gård.

6.3. Att resa

Järnvägen kom att påverka inte bara miljön på orten utan även personerna som bodde där. För att försöka hitta ledtrådar till hur Mårten kan ha upplevt järnvägen och vilken betydelse den kan ha haft för honom och samtidigt väljer jag att undersöka hur resandet såg ut, vilka förändringar rent praktiskt som människor som reste fick genomleva samt vad järnvägen betydde för trakten och människorna när den drogs fram. Genom att studera hur själva resandemiljön såg ut kan jag sätta mig in i hur det var för Mårten om han reste med tåget och på så sätt få ledtrådar till hur detta kunde påverka honom.

Personvagnen på 1860-talet var en tvåaxlad konstruktion med järnbalkar som underrede och korg av plåtbeklätt trä. Det fanns ingen genomgång i vagnarna utan de var indelade i kupéer med dörr åt vardera utsidan med längsgående trappsteg. I förstaklassvagnarna kunde kupéerna

vara större eller salongliknande medan tredjeklassvagnarna hade träsoffor. På 1890-talet tillkom vagnar med sov- och restaurantinredning. Uppvärmningen skedde med kaminer eller genom att varm sand hälldes i behållare i vagnarna men senare infördes en ångvärmeledning från antingen loket eller en speciell vagn med ångpanna på. Belysningen utgjordes av stearinlyktor eller oljelampor. Toaletter var sällsynta i de äldsta vagnarna men kom snart att finnas i de flesta vagnarna om än i enkel form (Werdenfels (red) 1990: s. 120f).

Det var en stor sak när tågen började rulla. När det första tåget mellan Malmö och Lund avgick vintern 1856 firades invigningen stort med tacksägelse och bön i kyrkan samt kanonsalut när tåget lämnade stationen, ivrigt beskådat av nyfikna människor som blev allt fler ju närmare Lund tåget kom. Det var en imponerande sak som mötte befolkningen men samtidigt något skrämmande. Vissa svimmade av rädslan för det ljud som tåget förde medan andra ansåg det var Hin håle, alltså Satan, som kom. Men alla skulle ner till stationen för att se det första tåget komma där de såg på tåget med nyfikenhet, förvåning, bävan och misstroende. Tågen blev ett utflyktsmål dit folk gick långa vägar till för att titta på underverken speciellt om söndagarna då det inte var ovanligt att det stod långa rader med människor längs järnvägen och på stationerna. Samtidigt fanns det en rädsla som gjorde att de drog sig undan och höll avstånd till tåget när det nalkades och djur som betade nära spåren flydde om de kunde. De flesta järnvägsinvigningarna i Skåne väckte samma intresse hos befolkningen. Till exempel vid invigningen av järnvägen mellan Ystad och Eslöv på 1860-talet var det bröllop på en gård i trakten, men tåginvigningen var viktig så i fem åkvagnar åkte brudpar och gäster hela vägen, drygt sju kilometer, till banan för att se tåget rulla in i Tomelilla (Werdenfels (red) 1990: s. 153ff).

Eftersom järnvägsinvigningar var en som händelse så deltog troligen Mårten med gårdsfolk i invigningen av Malmö-Ystad banan 1874. Järnvägsstationerna blev ganska snart en omtyckt samlingsplats för ungdomarna på samma sätt som korv- och tidningskioskerna senare kom att bli. Men även för de äldre blev stationen en viktig del, tåget i sig var fascinerande, men vem som kom och for var ännu mer spännande, och vintertid var det ofta ett speciellt nöje att, i brist på andra nöjen, beskåda de resande (Werdenfels (red) 1990: s. 153ff).

Turismen föddes med de billighets- och lustresor som anordnades sommartid. Kanske åkte Mårten till de större städerna för att fascineras och roa sig. Men tågen var inte bara ett sätt för personer att transportera sig. Godsfraktning var ännu viktigare och detta gynnade handeln. Lantbrukarna kunde börja skicka vad gårdarna producerade till städerna och vidare ut på

export i utbyte mot kontanter. Samtidigt gjorde järnvägen det möjligt att få varor och redskap levererade till sig tillverkade på fjärran orter. De behövde t.ex. inte längre förlita sig till de lokala smederna t.ex. utan fabriksstillverkat blev allt vanligare. Det blev en ny tid där arbetsvandringen gynnades och att ha arbete och bostad på olika orter blev vanligare. Förbindelserna mellan land och stad blev livligare med tåget (Werdenfels (red) 1990: s. 168ff).

1877 hände en större händelse som nog Mårten med familj lär ha märkt av. Kung Oscar II skulle åka Grevebanan från Malmö till Ystad och därmed passera Rydsgård. Skolbarnen fick ledigt några timmar för att kunna hylla honom och mycket folk samlades vid stationen. Elise 19, Mathilda 15 och Nils 11 år gammal var nog ibland dem som mötte upp vid stationen ihop med sin 55 åriga fader. Men överraskande nog stannade tåget inte utan saktade bara in och gled sakta förbi stationen vilket var snopet för folket som förväntat sig att tåget skulle stanna. Oscar II förstod att folket ville ha en skynt av honom så han öppnade ett av fönstren, lutade sig ut och vinkade till folket medan någon ropade Leve Konungen och folket hurrade (Asplund 1992: s. 101).

När järnvägen kom innebar detta flera förändringar för människorna. Behovet av att hålla koll på tiden blev större. Tidigare var det naturen och dess växlingar och rytm som angav tiden. Bondens arbete styrdes av naturens rytm, när träden grönskade var det tid att så spannmålet, när spannmålet var moget var det skördetid. Men därför var inte tideräkningen lika över hela landet och inte heller fiskaren eller skogsbonden hade samma tid även om de var i samma trakt. En timme på sommaren var inte det samma som en timme på vintern utan styrdes av vilken arbetsinsats som gjordes. Kyrkans klockor hade en viktig funktion, de ringde in helgen samt markerade dagens början och slut (Frykman & Löfgren 1979: s.22ff). Förut fanns det lokala tider som för det mesta inte behövde följas så noga, och som inte påverkades så länge trafiken gick långsamt, och varierande utan strikt styrning. Järnvägens införande med dess tidtabell ställde högre krav på gemensam tid vilket gjorde att livet blev allt mer styrt. Tågen avgick på speciella tider och följde en tidtabell i motsats till när du reser med häst då du själv styr dina tider och ju snabbare tågen gick ju viktigare blev en uniformering av tiden (Schivelbusch 1998: s. 42).

Tiden styr och det innebär att andra börjar överta styrningen av delar av livet, det blir en kontrollförlust. Att resa med tåg innebär att du inte längre är aktiv i ditt resande på samma sätt som när du själv transporterar dig. Styrningen lämnas över när det inte är du själv som kör

utan någon annan kontrollerar din färd. Du sitter i en vagn som går på en räls dragen av ett lok som körs av en lokförare.

Det nya sättet att resa påverkar också upplevelsen av resan och geografin. Någon sikt framåt i har inte tågpassageraren vilket är en stor skillnad mot resandet förr i öppna vagnar eller ridandes. Det gör att landskapet som åks förbi blir annorlunda, det blir försvinnande. Det går inte längre att urskilja detaljer nära järnvägen utan allt blir streck och ränder, utdragna för ögat och lika snabbt som föremål eller människor uppfattas så försvinner de igen, de är redan förbiåkta. Därför fick de resande lära sig något nytt. Det gick inte längre att titta på det som låg nära resvägen utan de fick övergå till att beskåda föremål som rörde sig långsammare genom att fästa blicken längre bort. De som inte anammade detta nya sätt att titta ut från sittplatsen kunde lättare drabbas av trötthet av alla intryck vilket redan 1862 konstaterats i en engelsk medicinsk tidskrift (Schivelbusch 1998: s. 52).

Från början var maxhastigheten 30km/h, en svindlande hastighet för den tiden när transportererna skedde med häst och vagn, ridandes eller gåendes. Det kan jämföras med maxhastigheten 1996 som sattes till 160 km/h och idag går tågen bitvis lite fortare än så. Tågens hastighet kan idag följas av passagerarna på informationstavlor i tåget. Nervositet över att inte kunna styra vad som sker, svindlande hastigheter, ovana ljud, dofter och rörelser är och var vardag för passagerarna också på Mårtens tid.

Med järnvägen kom också en synligare klassindelning bland resenärerna. Passagerarvagnarna indelades i olika klasser med skiftande inredning. Första-, andra- och tredjeklass blev kända begrepp och första klass lever fortfarande kvar på vissa tåg ihop med det som nu kallas standardklass. De äldre vagnarna var bemålade olika beroende på klass, blått för första klass och grönt för andra klass (Werdenfels (red) 1990: s. 123). Hade du råd så kunde du köpa dig en plats i de högre klasserna på tåget även om du var född som vanlig arbetare. Trots att det var samma tåg och samma kraft som transporterade passagerarna syntes olikheterna men samtidigt suddades klasskillnaderna delvis ut eftersom alla blev lika inför tekniken. Alla satt i samma sits när det hände något med tåget, vid förseningar eller olyckor. Mårten fick lära sig ett helt nytt sätt att klassindela samhället i.

Denna klassyn bar familjen med sig in på kyrkogården och i valet av gravsten. Gravstenen är den enda på kyrkogården i Örsjö som är formad som en stubbe och detta gör att den tillhör sin egen klass. Den är inte jättestor men ändå inte liten till formatet, färgen smälter in bra bland de gamla stenarna som står i närheten men just formen sticker ut och visar på en rikedom. För

att mer noggrant ha kunnat avgöra om den är pompösare eller enklare i förhållande till andra stenar på kyrkogården som är satta vid samma tid hade jag behövt göra en undersökning av alla stenar men det är en för stor uppgift för denna uppsats. Men enbart utifrån formen på stenen, att den är handhuggen, specialdesignad och ovanlig så vågar jag påstå att den tillhör de högre klasserna på kyrkogården. Placeringen relativt nära kyrkan och dess ingång gör klasstillhörigheten lite högre om det var detta som styrde placeringen vid tidpunkten för stenens resning.

Gravstenen har troligen transporterats med järnvägen från en stenhuggare långt ifrån. Kanske hade de sett modellen på andra kyrkogårdar och tänkt att den passade familjen. Att de valde en dyr och handhuggen sten i motsats till de mer fabriksstillverkade som vanligen var av svart granit/diabas kanske kan vara att de inte alls tyckte om det moderna utan ville hålla sig till det traditionella hantverket. Eller ville de ha en kontrast och visa att de värnade om det gamla hantverket och samtidigt visa att de hade råd att utnyttja en stenhuggare till att hugga stenen för hand efter deras önskemål. Att de valde formen av en trädstam/stubbe kan vara för att visa naturens betydelse för dem. De ansåg kanske att de ville symbolisera naturen o motsats till fabrikena som uppkom med industrialiseringen. Genom att välja en handhuggen sten så kunde de styra designen, en förmån som annars var något som de börjat förlora på grund av att industrialiseringens fabriksstillverkning hade börjat likforma varors utseende.

7. Sammanfattning och slutdiskussion

Inledningsvis formulerade jag tre syften med denna uppsats. Det första var att med gravstenen som utgångspunkt studera de människor som vilar under stenen och den sociala och kulturella kontext som gjorde det meningsfullt att resa stenen. Här ställde jag mig frågorna: *Vad hände i bygden vid tiden då stenen restes och hur kan detta ha påverkat dessa personer och det minne som upprättades över dem? Vad kan en gravsten berätta? Vad kan den lära om de människor och det liv som den representerar? Vad kan den lära mig om den tid, det samhälle och den kulturella kontext i vilken den en gång restes i?*

Det andra syftet var att lyfta fram en historiskt rekonstruerande metod som kan användas för att locka fram berättelser om det förflutna ur denna typ av kulturhistoriska efterlämningar. Här ställde jag frågorna: *Vilka metoder är lämpliga för ett sådant rekonstrueringsarbete? Vilka möjligheter ger olika källor för att få fram en mångfacetterad och nyanserad bild av förhållanden i det förflutna? Vad innebär den alltmer ökande tillgängligheten till historiska källor på internet för möjligheterna att göra historiska rekonstruktioner och fånga enskilda livsöden och kulturella meningssammanhang i det förflutna?*

Ett tredje syfte tillkom under forskningen eftersom jag genom denna gör ett inlägg i debatten om det borttagande av gamla och glömda gravstenar från kyrkogårdarna som sker runt om i landet.

Vad kom jag då fram till?

7.1. Gravstenens berättelser

Om man ser till det första syftet så berättar gravstenen mycket med hjälp av de ledtrådar jag undersökt och de källor som jag använt. Gravstenen är därför en levnadsberättelse i mikroformat trots den begränsade ytan med text. Först berättar den vem eller vilka som vilar under den, när de föddes och dog, var de bodde samt huvudpersonens yrkestitel. Sen berättar stenens utformning, storlek och placering på kyrkogården också något om personerna och det liv den representerar. Gravstenen skulle ge ett budskap riktat mot grannarna och de som besökte kyrkogården. Den är handhuggen och var dyr att tillverka vilket visar att familjen hade det relativt gott ställt och ville visa det även på kyrkogården. Formen som en trädstam/stubbe är relativt ovanlig i Sverige. De avbrutna grenarna symboliserar de barn som

avlidit och symboliken förstärks ytterligare genom att barnens namn huggits in i grenarna. Att avgöra när stenen är tillverkad är nästan omöjligt men troligen är den tillverkad först efter Mårtens död. Det är inte omöjligt att det tidigare har funnits en annan sten eller minnesmärke som markerat graven och som bytts ut när den stamformade stenen sattes.

Redan genom dessa berättelser kan stenen lära mig något om de människor den representerar. Den ger mig ledtrådarna som jag behöver för att gå vidare med min forskning i andra källor för att hitta fler ledtrådar som kan berätta om den tid, det samhälle och den kulturella kontexten i vilken gravstenen en gång restes. Med hjälp av kyrkoarkivens olika längder kontrollerar jag gravstenens uppgifter och får fram nya ledtrådar. Genom att studera materialet med olika skala fås mer information fram ur dem som kan berätta om livet såg ut i trakten. Vilka sjukdomar som härjade, om befolkningen levde länge eller dog unga, hur flyttmönstret såg ut och ibland även storlekarna på gårdarna. Genom att studera de bouppteckningar som fördes vid dödsfall i familjen så får jag en glimt av vad de ägde vid tidpunkten för bouppteckningen eftersom det är en ögonblicksbild av tiden då den skrevs.

Alla pusselbitar ger en bild av gården och det omgivande samhället, hur familjebilden såg ut, hur gårdarna skiftade ägare och brukare och en förståelse av det sociala sammanhanget som Mårten och hans familj levde i. Andra ledtrådar fås ur kartor över trakten. Både gamla och nya kartor är användbara för att få veta mer om trakten och för att hitta till platsen om jag vill besöka den. Lokaltidningar från samtiden och lokalhistorisk litteratur som skrivits utgör en bra källa för att få en inblick i vad som hänt i trakten. Kartan var den källa som gav mig ledtrådar till att järnvägen hade dragits fram över det intressanta området och därför kom byggnationen av denna och den påverkan som den kom till att ha på trakten och samhället att bli intressant för min forskning.

Örsjö var under Mårtens levnadstid en bygd i förändring. Han föddes strax efter enskiftet vilket innebar att gården hade flyttats ut från den gamla bykärnan och att åkermarken hade samlats kring gården. Därför var det en relativt nybyggd gård han föddes på. I bykärnan hade allt det nödvändigaste funnits som skola, smedja, kyrka och kyrkogård. Mårten som föddes 1822 blev tidigt föräldralös men kom att växa upp på samma gård med en äldre broder som fosterfar. När denne broder bildade familj så fick Mårten syskonbarn i nästan samma ålder som han själv och blev en del av en mycket stor familj. Han ärvde en del av gården efter sina föräldrar och kom senare att ärva allt mer av gården efterhand som syskonen avled. Som 18 åring lämnade han gården och bodde kort i Skurup innan han flyttade vidare till sin syster

Bengta i Sjörup där han sedan bodde fram till att han gifte sig 32 år gammal. En anledning till att han flyttade till systemen kan vara att hennes make var sjuklig eftersom han avled medan Mårten bodde där.

Efter att Mårten gift sig övertar han driften av gården i Örsjö. De första åren går bra, flera barn föds men det fjärde barnet som föds avlider redan 14 timmar efter födseln. Deras förstfödda barn, dottern Mathilda, avlider knappt sju år gammal, hos Mårtens syster Bengta. Enligt Mathildas gravsten som jag hittade på kyrkogården i Sjörup så skulle hon tydligen varit fosterbarn hos Bengta. Men familjen fick fler barn. Men 1870 blev ett sorgens år för Mårten då han mister hustru och två barn under samma månad och fick begrava alla tre på samma dag. Under följande år så avlider ytterligare tre barn. Av tio barn överlever bara tre. Han gifter inte om sig utan uppfostrar sina barn med hjälp av gårdens anställda.

Under Mårtens levnadstid förändrades bygden genom att järnvägen byggdes. Spåren korsar hans marker. Järnvägen var en del av det moderna samhället som växte fram och som hade stor betydelse för tidsandan. Mårten var 52 år gammal när järnvägen stod färdig 1874. Kanske hade han då bidragit till byggandet ekonomiskt eller genom att gårdens folk deltagit vid arbetet med den. Järnvägen innebar att Mårten kunde låta transportera gårdens produkter och beställa varor från industrier som låg längre ifrån gården. Han behövde inte längre förlita sig på den lokala smedens produktion.

Att järnvägen byggdes innebar även etableringen av ett nytt samhälle. Runt stationsbyggnaderna växte Rydsgård upp. Dit kom industrier, hantverkare och affärer att samlas. Med tågen kom även en tydligare klassindelning eftersom vagnarna var indelade i olika klasser med olika biljettpris och komfort i vagnarna. Det var inte längre enbart vilken klass du föddes i som styrde utan även din ekonomi fick betydelse. Hade du råd så kunde du ju teoretiskt sett köpa dig en biljett i de högre klasserna. Tydligare klassindelning och den förändrade klassindelningen påverkade troligen Mårten och hans familj. Troligen styrde den valet av gravsten. Formen gör att den sticker ut på kyrkogården vilket tyder på att man ville visa på en högre klass. Storleken och färgen gör samtidigt att den smälter in bland de övriga stenarna runt omkring. Att den är handhuggen, specialdesignad och har varit dyr gör att den tillhör de högre klasserna. Järnvägen gjorde även att gravstenar kunde transporteras över längre sträckor vilket bäddade för en industriell tillverkning och lite billigare stenar med en mer likformig design. Naturen fick en annan betydelse ju mer industrialiseringen förändrade samhället. Men kanske är formen på Mårtens sten inte bara en symbol för deras närhet till

naturen utan även ett sätt att kontrastera mot det moderna industrisamhället som växt fram under Mårtens livstid. Industrialiseringen innebar att allt mer designades av andra. Men på den handhuggna stenen kunde familjen styra utformningen så att den passade deras önskemål och kom att utgöra det minne över familjen som de önskade.

Utformningen och placeringen av gravstenen motsvarade den bild familjen ville ge av de avlidna för de som besökte kyrkogården. Stenen visar att familjen hade det relativt gott ställt. Det var inte alla som hade råd att köpa en handhuggen gravsten som utformats på detta speciella sätt med de avlidna barnens namn inhuggna i grenarna. Att man valde att skriva ut barnens namn visar att familjen var viktig, inte minst minnet över de avlidna barnen. Formen av en trädstam/stubbe är relativt ovanlig i Sverige och det finns bara enstaka på kyrkogårdarna men de är ungefär av samma ålder. Men av de stenar jag sett själv och har hittat beskrivna i litteraturen så är det bara stenen i Örsjö som har namn inhuggna på grenarna.

7.2. Reflektioner kring en historiskt rekonstruerande metod

Det andra syftet var att lyfta fram en historiskt rekonstruerande metod och visa konkret på hur man kan locka fram berättelsen om personerna som vilar under en gravsten, alltså att göra en kulturanalys för att kunna skriva en mikrohistoria. Mina huvudpersoner var Mårten med familj som vanligtvis är relativt osynliga. För att kunna studera familjen krävdes flera olika källor som var för sig gav ledtrådar. Grundkällan var gravstenen, vilken i sig berättar en hel del eftersom det inte är en slump att den har den formen som den har utan det är någon som medvetet och omedvetet har gett den dess form. Den ska symbolisera människan som vilar under den och ge ett budskap till de som betraktar den. Detta budskap förändras med tiden. Stenen som föremål får andra betydelser och värden beroende av åldern på stenen och vem som betraktar den. Först är den en viktig minnespunkt för de sörjande, sedan blir den en del av kyrkogårdens gemenskap där den ingår i en grupp från samma tid eller på samma kvarter. Sedan blir den ett historiskt föremål som hjälper samhället att minnas det förflutna eller ett föremål som är ett besvärligt hinder på kyrkogården och som bara ses som fyllnadsmaterial som all annan sten. Informationen på stenen kompletterades med källor som kyrkoarkiv, bouppteckningar, kartor, samtida tidningar och lokalhistorisk litteratur.

Jag jobbade med en kvalitativ metod där jag valde ut vissa teman som utforskades djupare. För att kunna resa bakåt i tiden använde jag mig av en metod som innebär att jag, med stöd

hos Rebecca Lennartsson, ser det historiska källmaterialet som en kartbild där olika skalor ger möjlighet att upptäcka olika saker. Samma källa kan då ge mycket mer information än vad som först syntes och samma tidsepok får olika tolkningar och tyngdpunkter. Genom att studera samma källa med olika skalor samtidigt kan kartan så att säga bli tredimensionell. Eftersom varje källa talade sitt språk och berättade sin historia så innebar detta att ju fler källor jag använde desto fler berättelser fick jag från det förflutna som kunde hjälpa till med att besvara mina frågor och i slutändan även hjälpa mig att ställa fler frågor.

Ett begrepp som var användbart för mig var ledtrådar. Källorna gav olika ledtrådar som ledde till nya insikter och berättelser som jag kunde väva samman till en stor och komplex historia. Vissa ledtrådar var enkla att hitta och tolka medan andra krävde mer arbete genom att de behövde ställas mot andra ledtrådar och jämföras med andra ledtrådar för att kunna ge en djupare insikt.

Eftersom materialet varierar och olika öppningar ger tips om annat material som behövs utforskas så blir forskningsprocessen en krokig väg. De många källorna som gav så olika ledtrådar gjorde mitt material rörigt och för att kunna bena ut det valde jag att sammanställa familjens historia först enligt vad jag fick fram ur källorna för att visa på forskningsprocessen. Sedan sammanställdes den kronologiskt för att lättare kunna få en överblick. På så sätt skapade jag en ny källa att ställa frågor till och som kunde ge nya ledtrådar att gå vidare med. Det blev en kedja av forskningsmoment där jag successivt vann nya insikter genom att jag satte in olika ledtrådar i den kulturella kontexten. Metoden jag använde lyfte först fram gravstenen, sedan människorna och familjen bakom stenen och sist det omgivande samhället och tidsandan. Varv efter varv lindade jag av tråden som representerade deras liv till jag fann ändan där allt började. Sedan nystade jag upp tråden igen, redde ut varför det fanns knutar och trassel på tråden och fick på så sätt fram vad som hänt under personernas livstid.

Möjligheterna att få fram en mångfacetterad och nyanserad bild av det förflutna är relativt goda om man bara ger sig tid att undersöka tillräckligt många källor. Det gäller att under resans gång tänka kritiskt för att undvika de fallgropar som källorna kan innehålla som till exempel felaktigheter på grund av slarvfel, lässvårigheter, tolkningsfel och förväxlingar som kan ha skett under tidens gång men även som jag kan göra som forskare. Att jag är van att forska i kyrkoarkiven gör att jag riskerar att missa små detaljer som inte känns så viktiga när man letar till andra där intresset främst ligger i att få fram vem som är släkt med vem. Därför

fick jag se till att verkligen få med alla uppgifter ur böckerna som, även om det inte verkade så för tillfället, kunde vara viktiga i min undersökning.

Att de historiska källorna är allt mer tillgängliga på internet innebär att forskningen går lättare att utföra. Man kan sitta hemma vid en dator och undersöka källorna. Forskaren är inte längre bunden vid att arkiv eller bibliotek är öppna för att källorna ska vara tillgängliga. Alla kyrkoarkiv, kartmaterial, handlingar om skiften och bouppteckningarna som jag har använt kan man läsa i lugn och ro hemma på de tider som passar en själv. Men det innebär samtidigt att när man som forskare har problem med att tyda vad det står i handlingarna så har man mindre möjligheter att få hjälp. Men hjälpen är ändå nära om man vet var man ska leta för via grupper på till exempel Facebook kan man få hjälp. Där sitter människor som gärna hjälper till om det behövs med läsningen.

En annan fördel med att materialet är tillgängligt via internet är att forskningen går fortare eftersom forskaren inte behöver förflytta sig mellan arkiven eller vänta på att kunna få tillgång till andra orters kyrkoarkiv och bouppteckningar. Ett par klick på datorn så är man i rätt arkiv. Frestelsen att hoppa över husförhörslängder eller hoppa från döden till födelsen för att komma snabbare bakåt minskar. Detta är tyvärr ibland vanligt bland släktforskare som snabbt vill veta sina anor bakåt men vilket också tyvärr innebär en stor risk för felaktiga uppgifter och ogjort arbete i slutändan. Den ökade tillgängligheten till historiska källor på internet innebär större möjlighet att göra historiska rekonstruktioner och förenklar arbetet med att fånga enskilda livsöden ur det förflutna.

7.3. Att ta bort eller inte ta bort gravstenar

Jag skrev i inledningen att denna uppsats indirekt kunde ses som ett inlägg i debatten om borttagandet av gravstenar på kyrkogårdarna. Det finns många orsaker till att stenarna tas bort men min mening är att de oftast tas bort allt för lätt. Säkerhetsaspekten är naturligtvis viktig men det finns alternativ till att ta bort stenen. När jag hjälpte till med en säkerhetsinventering ringde många gravrättsinnehavare efter att de fått brev om att stenen behövde göras vid för att inte utgöra en säkerhetsrisk och var förtvivlade för de hade inte pengarna till detta, eller så hade stenen inte så stort värde för dem att de ville göra detta. Resultatet blev i många fall att de valde att säga upp gravrätten. De jag talade med brukade jag informera om att de kunde lägga ner stenen på gravplatsen vilket några också gjorde. En liggande sten är säker, finns

kvar och går att resa upp senare om innehavaren ångrar sig. Vissa stenarter mår tyvärr inte så bra av att ligga ner utan kan få märken av rinnande regnvatten men de flesta tål det.

Kyrkogårdarnas utseende förändras om stenarna läggs ner men en massa tomma gravar är inte heller snyggt enligt min mening speciellt när inte gravplatserna behövs. När en sten väl är borttagen och förstörd går den aldrig att återbörda vilket är en förlust för flera parter. Även om det inte finns några anhöriga kvar så kan stenen vara intressant ändå. Se på stenen i Örsjö, den kom ju att bilda utgångspunkt för en lång historia, som hade kunnat bli ännu längre om jag använt fler källor än jag gjort. Den visar på att i det fördolda finns massor av information som gör stenens värde högre och som kan motivera dess behov av att bli bevarad.

Under den tid som jag under åren sysslat med inventering av gravstenar har jag fått lära mig en hel del om hur människor ser på gravstenar, dels genom de anvisningar jag fått från andra som inventerat som kan ses som en för utomstående delvis dold kunskap, dels genom egna observationer och tankar jag haft på och om mitt arbete. Många gånger har jag fått förklara mitt arbete för besökare på kyrkogårdarna, men även för personal inom Svenska Kyrkan, och då har det ibland kommit fram en diskussion om gravstenens värde, inte i kronor och ören utan det kulturella värdet.

En gravsten har olika betydelser för olika människor. För vissa är det bara en sten medan för andra är det ett minne över en person. Den ges olika värde beroende på dess inskription och dekoration samt vilken avliden person den representerar. En känd persons gravsten ses som mer värd och riskerar inte att tas bort i lika hög grad som en vanlig persons när det beslutas om vilka som ska bevaras och vilka som ska tas bort för att antingen krossas och användas som makadam eller slipas om och förses med ny text för att återanvändas som gravsten. En gravsten med bara ett namn och texten familjegrav ligger illa till när det gäller att bli bevarad för de är så vanliga på kyrkogårdarna.

Under olika tidsåldrar har stenarna haft olika betydelse och samhällets klassindelning har följt med in på kyrkogården genom att de rika haft råd att skaffa en större, finare sten med rikligare dekorationer m.m. som sticker ut i förhållande till de fattiga som kanske inte alls hade råd med en sten eller där vänner bekostar stenen. Från början begravdes de rika inne i kyrkan men det blev förbjudet av bland annat sanitära skäl och de fick begravas på samma kyrkogård som de fattiga men med olika gravvårdar som visar på vilken social status som personen hade i samhället. Vi-och-dom-känslan följde med in på kyrkogården. Att välja en handhuggen, konstnärligt utförd sten när industriellt tillverkade var vanliga stack ut och visar på ett vi mot

dem som fick enklare industriellt tillverkade stenar. Det visar även på en individualism – en udda sten blir lätt att känna igen, den blir ett kännetecken. Ska man göra en vägbeskrivning till någon som söker en speciell sten på en kyrkogård så dirigerar man med de udda stenarna, de som sticker ut och som är lätta att hitta i mängden.

När det idag sorteras bort stenar så är det de som är så pass gamla att de inte har gravfridsvärde men inte är så gamla att de är intressanta ur ett historiskt perspektiv som tas bort. Urvalet som görs idag kommer att påverka framtiden och den bild av kyrkogårdarna som då ges. Kriterierna för vad som ska bevaras förändras med tiden och kanske kommer då några av de stenar som tas bort idag anses vara värda att bevara. Därför kan det vara bättre med försiktighet när det gäller borttagningen. Borttagna stenar kan inte ersättas. Men platsbrist kan göra det vara svårt att gallra försiktigt och där säkerhetsaspekten är grunden till gallringen, kan det vara bättre att lägga ner stenar som är farliga istället för att bara plocka bort dem. På 1800-talet försvann en del gravhällar i samband med att äldre kyrkor revs eller byggdes om, dels var en del inte gamla nog för att vara intressanta då utan hade förlorat sitt kulturella värde som gravstenar men huggen sten var dyrt så en del återanvändes som byggmaterial. Därför kan man hitta gravstensbitar lite var som, en del hällar som funnits inne i kyrkorna har hamnat utomhus och utsatts för väder och vind så att de idag knappt är läsbara medan andra har hamnat i kyrkomurarna. I Örsjö är en del av toppstenarna på muren bitar av gamla stenar som troligen funnits inne i kyrkan. En del har texten uppåt medan andra har den nedåt. Där kan man känna att det finns text på undersidan med fingrarna i bakkanten på muren.

Hur länge en sten bör bevaras är omöjligt att sätta en siffra på men jag anser att den bör få stå kvar så länge som möjligt men minst de 25 år som gravfriden stadgar att gravplatsen är fredad efter en gravsättning. Därefter bör stenen få stå kvar tills platsen absolut behövs för t.ex. nya gravsättningar men då bör alla andra alternativ till borttagningen först utvärderas. Kanske kan stenen ändå få stå kvar med nya framför eller så kan stora gravplatser användas som urngravplatser med små gravstenar medan den ursprungliga stenen står som bakgrund. Oavsett vilket så måste det krävas lite mer än idag för att få ta bort och makulera gravstenar.

Vad hade hänt om inte stenen hade funnits kvar? Det hade ju inte blivit en uppsats utifrån en gravsten för det hade inte funnits något som lockat mitt intresse för det är inte min egen släkt. Viktiga ledtrådar hade inte funnits som kunnat leda vidare in i andra källor. Symbolen för livet hade varit borta och det samlade minnet av familjen likaså. Namnen hade annars bara funnits i kyrkoböckerna. Det är därför att stenen är en kulturbärare.

8. Käll- och litteraturförteckning

8.1. Digitala arkivkällor

Arkiv Digital (AD)

Kyrkböcker

Bara Kyrkoarkiv: Husförhörslängd

Malmö St: Johannes Kyrkoarkiv: Födelse- och dopbok

Malmö St: Pauli Kyrkoarkiv: Församlingsbok, Födelse- och dopbok

Malmö St: Petri Kyrkoarkiv: Församlingsbok

Sjörups Kyrkoarkiv: Husförhörslängd, Församlingsbok, In- och utflyttningslängd, Död – och begravningsbok

Skurups Kyrkoarkiv: Husförhörslängd

Slimminge Kyrkoarkiv: Födelse- och dopbok

Solberga Kyrkoarkiv: Födelse- och dopbok

Villie Kyrkoarkiv: Födelse- och dopbok

Västra Nöbbelövs Kyrkoarkiv: Födelse- och dopbok

Örsjö Kyrkoarkiv: Husförhörslängd, In- och utflyttningslängd, Födelse- och dopbok, Lysnings- och vigselbok, Död- och begravningsbok

Bouppteckningar

Rådhusrätten i Malmö 1: Rådhusrätten i Malmö 1 F2A:249 Bouppteckningar (1944-1944)

Vemmenhögs häradsrätts arkiv: Vemmenhögs häradsrätt FIIa:120 Bouppteckningar och arvsskiften (1870-1870)

Lantmäteriet

Historiska kartor

Skåne län, Örsjö församling, Örsjö by [Akt: 12-ÖRS-6 1807 Enskiftet] Tillgänglig på:

[\(http://www.lantmateriet.se/Kartor-och-geografisk-information/Historiska-kartor/\)](http://www.lantmateriet.se/Kartor-och-geografisk-information/Historiska-kartor/)

Riksarkivet - Svensk Arkivinformation, SVAR, Digitala forskarsalen

Statistiska Centralbyrån (SCB)

Utdrag ur födelse-, vigsel- och dödböcker 1860-1949, Fosie församling

8.2. Övriga Internetkällor

Arkivguiden.net [hemsida]: (Om källkritik i släktforskning). Tillgänglig på:

<http://www.arkivguiden.net/ag02/ag02001.shtml>,

<http://www.arkivguiden.net/ag08/ag08001.shtml> och

<http://www.arkivguiden.net/ag08/ag08003.shtml> Läst den 26 oktober 2014

Genealogi.se [hemsida]: (Om gravstensinventering). Tillgänglig på:

http://www.genealogi.se/gravproj/om_proj.php samt (Om Mathildas sten på Sjörupps gamla

kyrkogård) Tillgänglig på: http://www.genealogi.se/gravproj/Gravsokview.php?g_id=147006

Historiskt.nu [hemsida]: (Om järnvägen mellan Malmö – Ystad). Tillgänglig på:

http://www.historiskt.nu/normalsp/yj/myj/myj_snabbf.html

Jarnvag.net [hemsida] (Om järnvägen mellan Malmö – Ystad). Tillgänglig på:

<http://www.jarnvag.net/index.php/banguide/banor-gotaland/malmo-ystad-20141007>

Riksarkivet.se [hemsida]: (Korta förklaringar över vad som kyrkoböckerna innehåller. Samt

om kyrkobokföringen i allmänhet). Tillgänglig på: <http://riksarkivet.se/kyrkobokforing> och

<http://riksarkivet.se/kyrkobokforing> Läst 23 oktober 2014

Skatteverket.se [hemsida]: *Den svenska folkbokföringens historia under tre sekel* .

Tillgänglig på:

<https://www.skatteverket.se/privat/folkbokforing/omfolkbokforing/folkbokforingigaridag/den-svenskafolkbokforingenshistoriaundertresekler.4.18e1b10334ebe8bc80004141.html> . Läst den

26 oktober 2014.

Slaktforskaren.se [hemsida]: (Om dödsorsaker och sjukdomar). Tillgänglig på:

<http://slaktforskaren.se/slaktforskning/dodsorsaker/>

Slaktforskning.org [hemsida]: (Om de olika leverantörerna av historiskt material på

internet). Tillgänglig på:

http://www.slaktforskning.org/Hur%20du%20borjar%20slaktforska/arkiven_tillgang.htm

Läst den 21 oktober 2014.

Svenska Vattentornssällskapet [hemsida] – *Idel Ädel Adel?* (Artikel skriven av Jens Möller

som bidrag till en festskrift med anledning av Lennart Améens 60 årsdag, 1986) Tillgänglig

på: <http://www.eber.se/ava/an60/jm.htm>. Läst den 7 oktober 2014.

Ystads kommun [hemsida] (Om vilka dagstidningar som fanns i Ystad under 1800-talet)

Tillgänglig på: <http://www.ystad.se/kommun--politik/historia/1800-talets-ystad/>

1177 Vårdguiden [hemsida]: *Scharlakansfeber*. Tillgänglig på: <http://www.1177.se/Fakta-och-rad/Sjukdomar/Scharlakansfeber/>

8.3. Privata källor

Bilder

Samtliga bilder i uppsatsen är tagna av författaren.

E-mail

Mailkontakt med Kyrkogårdsförvaltningen i Malmö, 2015-01-23

8.4. Litteratur

Alvesson Mats & Skjöldberg Kaj, 2008: *Tolkning och förståelse: vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund: Studentlitteratur

Andersson Elsa & Bengtsson Asta, 1989: *Bonden från Vallösa som blev vinfabrikör. Våra härader 1989*. Ystad. Ljunits och Herrestads Hembygdsförening. S. 8-10

Andréasson Anna 2009: *Historia i sten - historisk arkeologi bland svenska gravstenar. STEN nr 2 2009*. Sveriges Stenindustriförbund s. 18-22

Andréasson Anna, 2012: *Gravvårdar i sten – ett mångskiftande kulturarv*. Stad och land nr 184. Alnarp. Movium

Asplund Anne, 1992: *Rydsgård i forna dagar*. Skurup. Kulturnämnden

Bengtsson Jens, 2013: *Grevebanan - mellan stad och land*. En förstudie av Grevebanan som kulturmiljöstråk. SLU Rapportserie nr: 2013:15. Alnarp

Bille Mikkel & Flohr Sörensen Tim, 2012: *Materialitet – en indføring i kultur, identitet og teknologi*. Fredriksberg C. Samfundslitteratur

Ehn Billy & Löfgren Orvar, 1999: *Vardagslivets etnologi*. Stockholm. Natur och Kultur

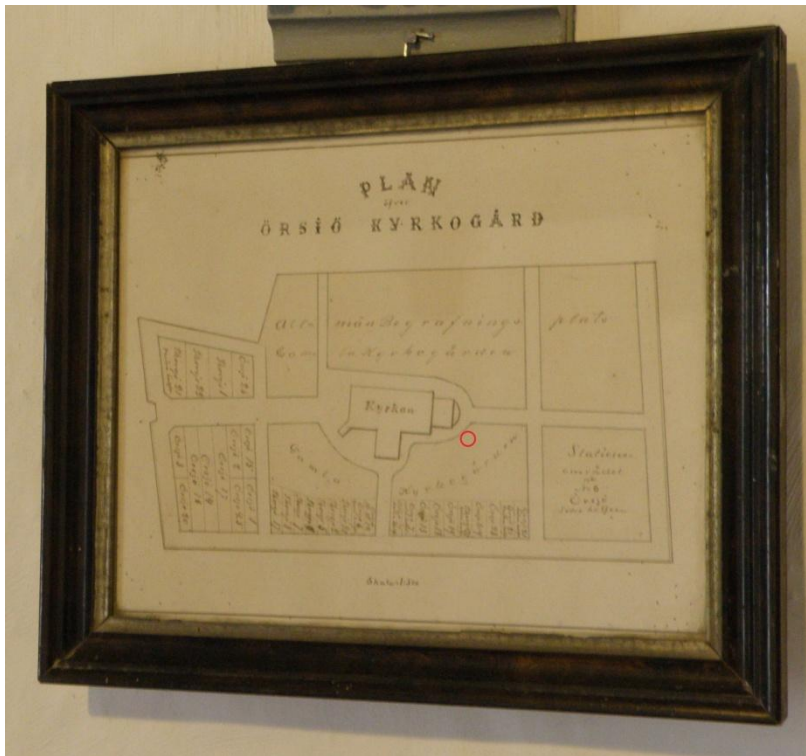
Ehn Billy & Löfgren Orvar, 2001: *Kulturanalyser*. Malmö. Gleerups

Ehn Billy & Löfgren Orvar, 2007: *När ingenting särskilt händer Nya kulturanalyser*. Stockholm/Stehag. Brutus Östlings Bokförlag Symposion

Forsberg Anna Maria & Sennefelt Karin (red.), 2014: *Fråga föremålen – Handbok till historiska studier av materiell kultur*. Lund. Studentlitteratur

- Frenning Helmer 1986: Den bundna namngivningen. *Slättforskaren Nr 2 1986* – Medlemsblad för Södersläotts Släkt- och Hembygdsforskarförening s. 5-8. Trelleborg. Södersläotts släkt- och hembygdsforskarförening (SSHFF)
- Frykman Jonas & Löfgren Orvar, 1979: *Den kultiverade människan*. Malmö. Gleerups
- Ginzburg Carlo & Davin Anna, 1980: Morelli, Freud and Sherlock Holmes: Clues and Scientific Method. *History Workshop No 9 Spring 1980*. Tillgänglig på internet: <http://www.clas.ufl.edu/users/burt/GinzburgMorelliFreudHolmes.pdf>
- Götlind Anna & Kåks Helena, 2004: *Handbok i konsten att skriva mikrohistoria*. Stockholm. Natur och Kultur
- Hellspong Mats & Löfgren Orvar, 1995: *Land och stad*. Malmö. Gleerups
- Hörnfeldt Helena, 2014: Etnologiska möjligheter – Om rörlighet mellan historia och samtid. I *Kulturella Perspektiv 2014:3*, årg. 23, s. 30-39. Stockholm. Carlsson Bokförlag
- Larsson Peter, 1994: *Rydsgårdsminnen i parti och minut*. Malmö: P. Larsson
- Lennartsson Rebecka, 2010: Etnografisk utfärder i 1700-talets Stockholm. I *Kulturella Perspektiv 2010:3*, årg. 19, s. 56-67. Stockholm. Carlsson Bokförlag
- Lennartsson Rebecka, 2014: Arkivetnografi eller Reflektioner över en tappad biljett. I *Kulturella Perspektiv 2014:3*, årg. 23, s. 8-19. Stockholm. Carlsson Bokförlag
- Rosengren Jeanette, Striner Urszula, 2013: *I de dödas vilorum - Malmös begravningsplatser*. Malmö. Kira
- Schivelbusch Wolfgang, 1998: *Järnvägsresandets historia*. Lund. Arkiv förlag
- Theorell Anita, Wästberg Per, 2001: *Minnets stigar – en resa bland svenska kyrkogårdar*. Stockholm. Max Ström.
- Vallström Maria, Lennartsson Rebecka, 2014: Etnologin och det förflutna. I *Kulturella Perspektiv 2014:3*, årg. 23, s. 2-7. Stockholm. Carlsson Bokförlag
- Werdenfels Åke (Red), 1990: Skånsk Järnväg. *Skånes Hembygdsförbunds Årsbok 1989/90*. Kristianstad: Skånes hembygdsförbund.

9. Bildbilaga

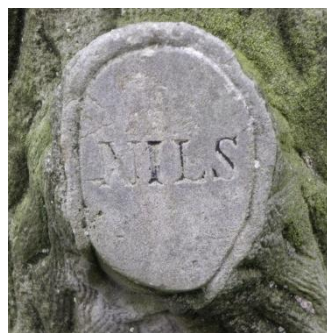
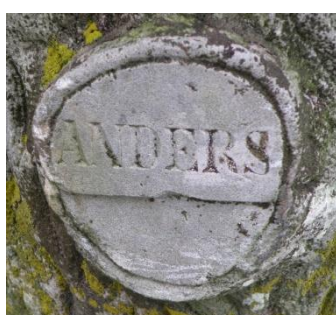

Karta över kyrkogården i Örsjö, hänger i vapenhuset. Röd ring markerar ungefärlig placering av gravstenen.

Vapenhus med ingång på södra sidan av kyrkan.

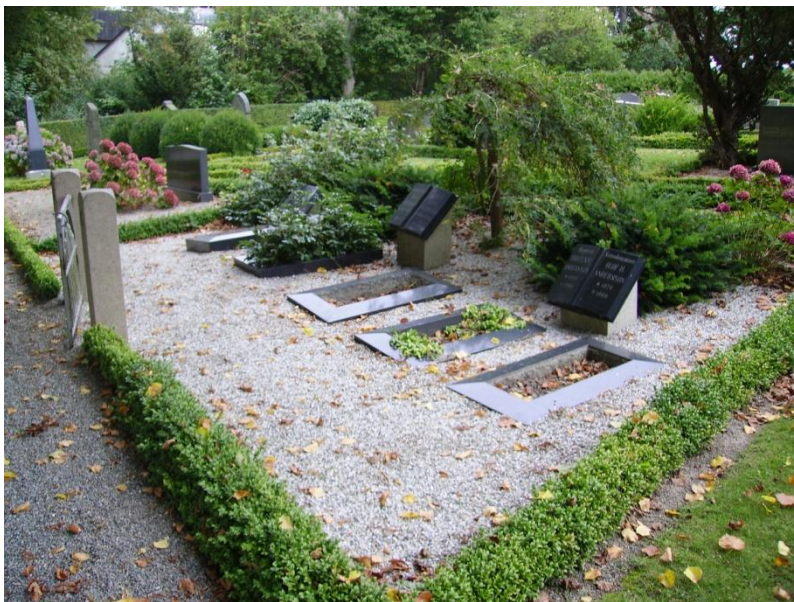
Örsjö kyrka, gravstenen markerad med en pil. Vapenhuset med ingång är utbyggnaden till vänster på bilden.

Närbilder av Mårtens gravsten. Sköld och grenar med text.

Sjörups gamla kyrkogård: Gravstenarna över Mathilda Mårtensson samt Anders Pehrsson och Bengta Andersdotter. Placerade nära ingången till kyrkan.

Vallösa kyrkogård. Gravplatsen där Mårtens dotter Elise med make, deras döttrar Hortense Karolina med make och dotter samt Agda Eufemia vilar.